

Андрій Дуда, Володимир Старик
БУКОВИНСЬКИЙ КУРІНЬ

ПІСЛЯ РОЗГРОМУ КУРЕНЯ

Микола Марфієвич ОСТАННІЙ ПОКЛІН

В чужій, далекій країні,
Де чорний здіймається дим,
Прощається син Буковини
Із своїм життям молодим.

Хустиною рани криваві
Блідою рукою накрив,
І бачить в останній уяві
Все те, що так щиро любив.

Востаннє краса Верховини
Ввижається в мріях йому,
Він бачить ліси, полонини
І ту Чорногору німу.

Свою незабутню родину,
Своє верховинське село
І свою сердешну дівчину
Він бачить - і клонить чоло.

Далеко за поле безкрає,
За обрій пожеж і руїн
З зітханням він їм посилає
Свій щирий останній поклін.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

Так влучно назвав свою, видану в Парижі в 1951 р., книгу про участь українців, в тому числі й членів Буковинського Куреня, у II-й світовій війні Мирослав Небелюк. У ньому полягав трагізм української історії, що в роки останньої війни лише карпатським січовикам та воякам українських повстанських загонів довелося воювати і вмирати за Україну під рідними синьо-жовтими прапорами. Мільйони ж українців — солдатів регулярних армій — змушені були проливати свою кров за часто чужі для України інтереси під російськими, німецькими, британськими, французькими, польськими, румунськими, угорськими та іншими прапорами. Не раз, як от під Бродами чи в Буковинських Карпатах у 1944 р., українці воювали одні з одними з протилежних боків фронту, так і не змігши визначити, де є коротший шлях до визволення нашого народу з вікового ярма: в боротьбі проти німецького нацизму чи проти російського більшовизму?

Під чужі прапори довелося стати і тим учасникам Буковинського Куреня, які не встигли перейти на нелегальне становище на початку 1942 року. Після ліквідації Куреня чимало з них, рятуючись

перед безжальністю німецьких репресій проти активістів націоналістичного руху з Західної України, змушені були зголоситися до різних добровольчих частин німецької армії. Однією з них був уже згадуваний 109-й батальйон під командуванням генерала Омеляновича-Павленка; втім, більшість буковинців влилася до складу 115-го і 118-го батальйонів. І хоча історія цих німецьких військових формувань не лежить в безпосередньому зв'язку з історією Буковинського Куреня, їх діяльність в Україні та в Білорусії буде розглянута нижче якомога детальніше з двох причин. По-перше, вимагає спростування десятиліттями розповсюджувана радянськими "істориками" дезінформація про "злочинну роль", яку, мовляв, відіграли буковинці на теренах Білорусії. По-друге, важливо простежити, як вдалося колишнім членам Буковинського Куреня в умовах німецького терору, коли буковинці були усунуті навіть з найнижчих офіцерських посад у згаданих батальйонах, протягом двох років зберегти свою згуртованість і волю до боротьби, щоб при найпершій нагоді організовано стати до лав антифашистського, а водночас і антибільшовицького, повстанського руху в Україні і у Франції.

SCHUTZMANNSCHAFT BATALION-115 /КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД/

На початку 1942 р. командування вермахту вирішило створити ряд українських батальйонів охоронної поліції для боротьби з радянськими партизанами, які активізували свою діяльність на Поліссі. Зокрема, в Києві було сформовано нову військову частину — "Schutzmannschaft Bataillon-115", який було розміщено на вул.Лівашовській у колишніх приміщеннях міліції. Командантом 115-го

батальйону (українці називали його куренем) призначено майора Пфяля, заступником — гавптмана Поля; до кожної сотні і чоти приділено офіцерами одного німця і одного українця. Вояків батальйону, (а ними головно були колишні військовополонені-українці) в січні було обмундировано у військове взуття та литовську уніформу, в лютому їм видано гвинтівки, і вони почали нести порядкову службу в Києві. Буковинці, які влилися до складу цього батальйону, були приділені до різних його сотень, не становлячи окремого підрозділу.

Німці в той час намагалися зліквідувати будь-які свідчення українського характеру

115-го батальйону. На відміну від синьо-жовтих нарукавних пов'язок, які носили члени Буковинського Куреня, стрільці батальйону мусіли носити білі пов'язки з своїм порядковим номером (командир батальйону мав № 1). До якогось часу толеровані були тризуби на шапках, що їх стрільці отримували від своїх друзів з підпілля, але невдовзі і їх мусіли зняти.

Наприкінці лютого стало відомо, що в лісах приблизно в 100 км на північ від Коростеня, біля села Хабине, з'явилися більшовицькі партизани, як виявилось згодом — озброєні автоматами та ручними гранатами парашутисти, які тероризували місцеву людність і навіть вбили кількох селян за відмову вступити до їх загону. На розвідку з Києва було вислано 1-у сотню батальйону під проводом сотенного Остапенка та двох німецьких офіцерів. Два тижні вони прочісували ліси, але безуспішно. Тим часом партизани, дізнавшись про слабе озброєння сотні (її стрільці були

Стрільці 115-го батальйону після отримання зброї. Стоять зліва направо: В.Гаврилишин, ?, Рак, В.Бажай, І.Пилипюк, О.Титинюк, Вепрюк, Ілашкевич; присіли зліва направо: О.Білак, І.Семеґен, С.Ісопчук. Київ, весна 1942 р.

озброєні лише старими російськими гвинтівками, єдиний скоростріл був у руках німця), влаштували в густому лісі засідку і вщент її розбили. З буковинців тоді загинули поручник Василь Петричук ("Іскра") та Георгій Лазор'як з села Багна, полягли також наддніпрянець Шеремета та один з німців.

Зразу ж після бою на місце пригоди було відправлено 2 у і 3-ю сотню 115-го батальйону під командуванням майора Пфаля. На місці попереднього бою знайдено всіх забитих стрільців; їх перевезено до села Хабино і з військовими почестями поховано на подвір'ї місцевої церкви. Після короткого відпочинку 1-а і 2-а сотні повернулися до Києва, а за кілька днів — і 3-а сотня.

"Усе заспокоїлося, курінь далі продовжував своє звичайне військово-життєве життя, лишилося тільки в пам'яті, що втрачено кілька побратимів за чужу для нас справу".¹

В Києві життя стрільців пішло звичною колією. Одна сотня продовжувала чергувати біля Хабиного, решта займалася військовою муштрою та охороною артилерійського парку біля Печерського монастиря. Тому що муштра ставала все більш виснажливою, а погода в березні-квітні була дощовою і холодною, стрільці воліли йти на стійки до берегів Дніпра. Тут, зокрема, було виявлено кілька місць, де радянські війська при відступі покидали в воду велетенські запаси харчів: тисячі мішків цукру, що закам'янів у воді, борошно, яке вже наполовину зіпсувалося, риж, пшоно тощо. Частина знайденого пішла також і на потреби батальйону.

Водночас продовжувалася нагінка на націоналістичні елементи серед стрільців батальйону, головню на буковинців та галичан. Жодного з них не піднесено на керівні посади, натомість у травні німці проводять масштабні арешти "західняків".

"Десь в час Зелених Свят німці арештували всіх старшин, буковинців і галичан, багато було арештовано і підстаршин. Всі були арештовані гестапо з Короленка, 33, і так ніхто не повернувся".²

Заарештовано поручника Архипа Кибича, колишнього підофіцера румунської армії Ярему Якубовського, чотового Созонтія Пиндуляка, Семена Демидюка та інших — всього шестеро буковинців. Уникнув арешту сотник Осип Винницький, якою за тиждень до арештів відіслано з сотнею до Хабиного, та чотовий Володимир Аврам, якого врятував портрет Гітлера, що висів на стіні його кімнати поруч з портретом І.Шевченка.

Коли ж після арештів у батальйоні забракло старшин, німці підносять до рангу офіцерів колишніх підстаршин Червоної Армії, не іменуючи, натомість, нікого з буковинців чи галичан. Сотником 3-ї сотні призначають капітана ще з царської армії Некрасова. В серпні гестапо зробило обшук у кількох стрільців, що прийшли в батальйон з похідних груп ОУН, та в сотника Кравця.

Сотенний В.Петричук і чотовий В.Аврам, 1942.

Шукали протинімецьких націоналістичних листівок, а через кілька днів після того один з німецьких офіцерів наказав стрільцям зняти з шапок тризуби. Цей наказ — разом з кадровою чисткою — був дуже характерним. "По цьому відпав усякий сумнів щодо німецької політики на Україні" — відзначав очевидець цих подій.

У червні 1942 р. батальйон поповнено молодими хлопцями віком близько 20 років з Києва, Білої Церкви, Черкащини, яких було набрано там для вивезення на роботу в Німеччину. На базі однієї з сотень 115-го батальйону, в якій служило багато колишніх членів Буковинського Куреня, та цього поповнення сформовано ще один, 118-й батальйон, який первісно розташовувався на одному подвір'ї з 115-м батальйоном по вул.Лівашовській. Керував

118-м батальйоном колишній майор польської армії Смовський; до нього було приділено і колишнього майора Червоної Армії Дмитренка.

Після остаточної комплектації в липні 115-й батальйон налічував 350 стрільців. В часі реформування частини зникли з Києва стрілець Зав'ялець, поранений весною в Хабині, та писар 3-ї сотні бунчужний Стрілецький — в батальйоні говорили, що вони подалися до повстанців у волинські ліси.

Зав'ялець та Стрілецький були не першими "дезертниками". Важкі обставини служби в 115-му та 118-му батальйонах, болісна дискримінація західних українців, вже з перших місяців їх існування спонукали стрільців до дезертирства, хоча, як згадував О.Білак, "буковинці задумуються, що то не вигідно, щоб наші дезертували", бо їм на зміну приходив червоноармійський та білогвардійський елемент, часто байдужий, а то й ворожий до всього українського. З іншого боку, близькість українського націоналістичного підпілля та його вплив на стрільців робили батальйони в очах німців непевними на випадок їх можливого використання в Україні. Тому німецьке командування зробило все, щоб віддалити стрільців українських батальйонів від українського підпілля, позбавивши їх можливості допомагати одне одному.

В серпні 1942 р. майор Пфаль повідомив стрільців, що невдовзі батальйон вирушить з міста на важливе завдання, хоча на зиму повернеться знову до Києва. Стрільцям було видано наплечники, хлібники, набійниці, паски. Почалися щоденні вправи в повному виряді. На подвір'ї казарм по вулиці Лівашовській відбувся огляд бойової готовності обох батальйонів, після чого стало відомо, що їх перекидають в Білорусію.

27 серпня 1942 р. 115-й батальйон залишив свої казарми і вирушив на залізничну станцію тією ж дорогою, по вулиці Червоноармійській повз польський костюл, якою 9 місяців тому вступив до Києва Буковинський Курінь. Тоді буковинці, співаючи козацьких пісень, вступали до Києва повні надії на відродження українського війська і Української Держави, якій присягли на вірність, "щоб так Бог поміг здійснити".³ Тепер ішли під гнітючим враженням страти двох дезертирів, Малашича і Боднаренка, яку гестапівці з "виховною" метою провели на подвір'ї казарми по вул.Лівашовській перед вишикуваними в дорогу батальйонами. Надвечір, коли вже сутеніло, стрільці 115-го батальйону назавжди покинули Київ, за ними вирушили і стрільці 118-го батальйону. Їх шлях проліг на Білорусію, де вони провели майже повних два роки в боях з російсько-більшовицькими партизанами.

БІЛУРУСІЯ. КОРОТКІ ШТРИХИ ДО ВОЄННОГО ПОРТРЕТА.

"Новий порядок" відвів Білорусії місце в райхскомісаріаті "Остланд" з столицею в м.Рига, куди, окрім неї, входили ще Литва, Латвія, Естонія та частина Ленінградської області. Це не була Білорусія в сучасному розумінні цього слова, оскільки вся Гомельська область, південні райони Берестейської і кілька районів Пінської та Поліської областей були включені до складу райхскомісаріату "Україна", північ Берестейської та Білостоцької областей складала округ "бецірк Білосток" у складі Північної Пруссії, а Вітебська, Могилівська і частина Мінської областей входили в зону армійського тилу. До Білорусії в складі райхскомісаріату "Остланд" входила Барановичівська область та частини Вілейської, Пінської, Берестейської, Поліської, Мінської областей з загальною кількістю населення 2,5 млн. людей, або 1/4 всього білоруського народу. Статус райхскомісаріату передбачав пряме підпорядкування окупованих територій німецькій адміністрації через систему місцевого самоврядування без посередництва національних урядів.

Метою окупаційного режиму було спрямування ресурсів краю на задоволення "життєво необхідних інтересів" Великонімеччини, цілковито ігноруючи національні прагнення та потреби місцевого населення. Така поведінка нацистського режиму розвіяла сподівання білоруського

населення, яке воно поклало на німецьку владу в перші місяці війни, і створила сприятливе підґрунтя, на якому виростили паростки антинімецького опору.

Визвольний антинімецький рух в Білорусії в роки війни розвивався за типовою для уярмлених недержавних націй схемою. Поруч з патріотичним рухом, який практикував протинімецьку дію, як засіб для досягнення основної мети — повної державної незалежності Білорусії, існував ще й інший — прорадянський, який не живився з джерел власне білоруських інтересів, а, повністю їх ігноруючи в диверсійній боротьбі з німецькими суперниками, виконував замовлення сталінської державної машини. Не маючи на меті окреслювати в цій книжці широкий спектр білоруського протинімецького опору, зосередимо нашу увагу на радянському партизанському русі у Барановичівській області, де він увійшов в конфлікт з 115-м та 118-м українськими батальйонами.

На території Барановичівської області, з перших днів війни між Німеччиною і Радянським Союзом, почала формуватися мережа російсько-більшовицької партизанки. Як правило, це були російські диверсійно-парашутні групи, які поступово обростали місцевим, часто насильно змобілізованим, елементом. Загони ці, очолювані колишніми партійними, радянськими та військовими кадрами, діяли в Столбуновському, Іванецькому, Котловщинському, Дятлівському та інших районах. Диверсійні акції останніх значною мірою розладнували налагоджені механізми німецької окупаційної машини і викликали велике невдоволення німецьких властей.⁴

Для боротьби з радянською партизанкою керівництво вермахту кинуло в Білорусію значні сили. До акцій залучалися не лише регулярні військові частини, а й добровольчі батальйони охоронної поліції, сформовані з російських, українських, білоруських, латиських, литовських, кавказьких та інших вояків. Поряд з іншими частинами, в Барановичівську область для боротьби з партизанами були надіслані 115-й та 118-й українські батальйони.

Відправка цих батальйонів з України викликала неоднозначну реакцію в їх лавах. Розуміючи потребу боротьби з російським більшовизмом, як головним ворогом державної самостійності як українців, так і білорусів, українські стрільці воліли б вести її в Україні або на фронті. Багато з стрільців сприймали білоруську експедицію, як один з кричущих виявів нехтування німцями українських національних прагнень, і хтозна, як розвивалися б події, якби проти українських батальйонів опинилися загони білоруських націоналістів, а не комуністична партизанка. У кожному разі подальший перебіг подій розвіє старанно мусований радянською пропагандою міф про "відданість" українських вояків ідеям Великої Німеччини.

БАТАЛЬЙОН НА БІЛОРУСЬКІЙ ЗЕМЛІ

30 серпня 1942 р. 115-й батальйон після коротких зупинок у Ніжині, Чернігові і Гомелі прибув до білоруської столиці Мінська. Наступного дня стрільців було спрямовано в літній військовий табір Меліта (12 км по московському шосе) для проходження однотижневих військових навчань. Звідси батальйон через Мінськ перекинули в район Барановичів та 6 вересня вивантажили на

польовій станції Полонка, повідомивши про те, що в околиці "бушують большевицькі партизани і завданням Куреня буде їх поборювати".⁵ Після цього батальйон пройшов пролісками до села Лахозва і отаборився в шатрах.

11 вересня батальйон вирушив до с.Єжона, де пробув два дні, 13 вересня сотні вийшли до с.Гаць, де їх чекав гавптман Поль. За його наказом сотні вишикувалися в лінію і, прочісуючи довколишню територію, дійшли до маєтку Крамполь, де й розташувалися в наметах.

Були виставлені стійки біля маєтку та на берегах річечок Лахозва і Щара, але протягом трьох днів перебування в цих місцях партизанів не зауважено, хоча місцеві селяни розповідали, що бачили радянських парашутистів.

16 вересня батальйон залишив Крамполь і, йдучи по течії річки Щара, зупинився навпроти села Угли. Тут стрільці окопалися і протягом трьох днів вели розвідку місцевості. 19 вересня сотні знову розтягнулися по фронту і в такому порядку дійшли до села Миронім, яке лежало на шляху Слонім — Битень. Окопавшись тут, стрільці продовжували вивчати місцевість, висилаючи розвідку на всі боки. На цьому перша акція 115-го батальйону по прочісуванню місцевості закінчилася, і сотні вирушили на Слонім до визначених їм місць постійного перебування. Не зупиняючись у Слонімі, лише взявши з собою білоруське підкріплення, вояки зайшли в село Ягнешіці, де партизани спалили кілька хат. Лише після цього 1-а сотня розмістилася в с.Деречин, 2-а сотня в с.Сеньковщина, 3-я сотня — в с.Глинна. Штаб батальйону розміщувався в м.Слонім.

Сотні 115-го батальйону розміщувалися на відстані 30 км одна від одної, чим скористалися партизани. Вже першої ж ночі постою в Деречині на 1-у сотню напали більшовицькі партизани, кидаючи гранати у вікна будинків, де жили стрільці. На щастя, окрім двох поранених, тієї ночі обійшлося без жертв в людях.

У жовтні чота розвідки 2-ї сотні, вислана з с.Сеньковщина в с. Куцейки і с.Костровичі, зауважила вогні поблизу с.Мала Воля. На підставі даних розвідки 7 жовтня батальйон під команду Поля і Дмитренка (який був командиром батальйону з українського боку) розпочав наступ на лісистій місцевості поблизу с.Голі. Партизани почали відходити в ліс. Зав'язалася перестрілка, підчас якої загинув стрілець Бегметюк, перекладач гавптмана Поля. Його було поховано на цвинтарі в Деречині. Це була перша втрата українців 115-го батальйону на білоруській землі.

Через кілька днів розпочалися приготування до наступу батальйону на с.Мала Воля, де діяла велика група партизанів; в операції брала участь і білоруська поліція, на озброєнні якої була танкетка. 13 жовтня всі три сотні зібралися в Деречині, звідки вирушили в напрямі с.Мала Воля. Переправившись на паромі через р.Щара та пройшовши через с.Кочіно, стрільці досягли визначеного пункту. Після короткого бою партизанів прогнано з села.

На зворотній дорозі партизани напали на батальйон, коли той переправлявся через річку, розпочавши обстріл з автоматів і з гармати. Завдяки прикриттю білоруських поліцаїв з танкетки, переправа завершилася майже без втрат. У цій операції загинув лише стрілець Чижик, якого вбили партизани в селі Мала Воля; його поховано в Деречині поруч з Бегметюком.

В другій половині жовтня за наказом командування сотні 115-го батальйону було розквартировано в селах Руда-Яворська, Трибушки і містечку Косово. Невдовзі після цього

Старшини 102-го, 115-го і 118-го батальйонів
на військових курсах в Мінську в 1942 р.

розпочалися нові агресивні дії російсько-більшовицьких партизанів. Так, в селі Вовчі Нори зазнала напад 2-а сотня, перекинута туди для захисту копачів картоплі. На щастя, тут обійшлося без жертв.

Далеко трагічніше розвивалися події в селі Руда-Яворська, де квартирувала 1-а сотня. Тут відбулися запеклі бої з партизанським загonom №3649 (колишня назва "Голянський", згодом він входив до складу Ленінської бригади, як "Побєда") під команду Б.Булата і П.Булака. Цей загін нараховував 406 чоловік особового складу і мав на озброєнні одну 122 мм гармату, дві гармати 45 мм, бронемашину БА-10, два станкових кулемети, п'ятдесят чотири танкових і піхотних кулемети ДП. Решта загону була озброєна автоматами і гвинтівками.⁶ 25 жовтня 1942 р. переважаючі сили противника оточили 1-у сотню 115-го батальйону і завдали їй поразки. Про цей бій збереглося кілька документів, укладених його учасниками як з більшовицького, так і з українського боку. Зокрема, в "Донесенні командування партизанського загону "Побєда" №3649 Барановичівської області Генштабу РККА" від 27.10.1942 р. говорилося: "Розбитий у селі Руда-Яворська 115-й "український" батальйон. Трофеї — боєприпаси, документи штабу і частина зброї. Вбито з їх сторони 50 чол., поранено — 14 чол. З нашої сторони вбитий 1 чол., поранено — 3..."⁷

Дуже старанний в обліку жертв свого батальйону Андрій Микитенко пише про понесені під с.Руда-Яворська втрати так: "Були ранені й убиті, між ними хорунжий Рудик з Галичини. Наступного дня підібрали ми кількох убитих стрільців у самому селі Руда-Яворська, перевезли в село Деревну біля Слоніма і там поховали. Решту побитих стрільців найшли селяни на полях і похоронили на цвинтарі в Руді-Яворській, потім їх перенесено під церкву".⁸

О.Білак пише про наслідки бою ще скупіше: "Тут загинуло кілька стрільців, Рудик і один німець".⁹ Пізніше він згадує про перепоховання з цвинтаря під церкву "п'яти стрільців, що впали 25 жовтня 1942 р."¹⁰ Аналіз цих джерел, як також і те, що не маємо жодних даних про доукомплектування 1-ї сотні після бою під Рудою-Яворською, свідчить — радянські реляції про втрати 115-го батальйону є перебільшеними, принаймні, вп'ятеро, бо насправді 25 жовтня загинуло не більше десяти стрільців.

Окрилені попереднім успіхом, партизани 27 жовтня напали на чоти 2-ї сотні під командуванням чотового Лисенка, які розташовувалися в селі Трибушки. Однак перед тим стрільці встигли отримати поповнення в зброї і гранатометах, тому наступ більшовиків захлинувся. "Годі було устійнити втрати червоних"¹¹ — пише очевидець. Щодо українських вояків, то лише Юрій Щербань був поранений випадковою кулею.

В середині листопада одну чоту 2-ї сотні під командуванням чотового Ільницького та його помічника Івана Лукинюка було перенесено з м.Косово в с.Сороки над Німаном поблизу ст.Ліда. Тут вони вели розвідку місцевості на другому березі річки, яка на той час вже замерзла, але партизани уникали сутичок. Через необережність у поводженні з гранатою в с.Сороки був поранений чотовий Ільницький; він помер 11 грудня 1942 р. в Лідському шпиталі.

На середину грудня німецьке командування запланувало проведення великомасштабної операції проти більшовицьких партизанів у районі Липичанської пущі. Зосередивши довкола пущі великі сили та заблокувавши всі виходи з неї, німці оточили кілька великих партизанських загонів. У цій операції брав участь і 115-й батальйон, який охороняв правий берег р.Німан. Втім, німці не відважилися заглибитися в ліс, і партизани в ніч з 14 на 15 грудня вирвалися з оточення і відійшли в сусідні райони. Про реальні наслідки операції індивідуально згадує український стрілець: "Однак партизанських відділів не розбито, мабуть, тільки розігнано, бо вони скоро почали діяти з такою ж активністю, як і давніше".¹²

Після завершення акції 1-а і 3-я сотні батальйону повернулися в місця їх попереднього перебування. 18 грудня знято з чергування над Німаном і 2-у сотню і відправлено на ночівлю в найближчу школу. Наступного дня через м.Мости і с.Мільговичі 2-а сотня 115-го батальйону повернулася в Деречин. Тут стрільців чекала приємна вістка, бо наприкінці 1942 р. прибув з Києва

люблений стрільцями сотник Захвалинський, якого призначено сотником 2-ї сотні. Під його командуванням стрільці 2-ї сотні здобули ряд вагомих перемог над загонами радянських партизанів, зокрема загону Булака. Його подальша доля склалася трагічно.

"Сотник Захвалинський був правдивий командир, бо добре справлявся на ходах на партизанів та добре умів тримати мораль у сотні. За те всім подобався, навіть і німцям подобався, але за те, що він часто висловлювався патріотично, то для німців він не був бажаним. Дійшло до того, що в штабі рішають звільнити сотника Захвалинського і відпускають його у відпустку до родини у Францію. Перед відходом на відпустку він одержав град майора, це, мабуть, для того, щоб не мав підозріння і щоб не було пов'язане із арештами у Києві. Літом 1943 р., коли він їхав до Франції гестапо замордувало його з претекстом, що він був дезертиром із фронту зі сходу".¹³

Небажання німців шанувати патріотичні почування стрільців та офіцерів батальйону, вістки про український повстанський рух на недалекій Волині породжували дезертирство. Понад 50 осіб втекло взимку 1942-43 рр. лише з 115-го батальйону, в тому числі лейтенанти Лисенко, Линник, Остапенко та ін. Але тікали головно колишні червоноармійці під впливом більшовицької пропаганди. Буковинці і галичани вмiли дати собі раду і в тих важких обставинах. До таких моральних перемог, які зуміли здобути стрільці батальйону взимку 1942-43 рр., належить присяга, яку зложили новобранці перед українським прапором, хоча німецьке командування спочатку вимагало присягати лише на прапорі німецькому. Пошила український прапор одна кравчиня-полька з села Постави поблизу Вільна, а ініціатором всієї акції, яка надовго підняла настрій стрільців, був Михайло Гладій, колишній капрал польської армії.

БІЛОРУСІЯ. РІК 1943.

1943 рік розпочався для стрільців 115-го батальйону з курйозної пригоди. Ще перед Новим Роком до них з'явився білоруський партизан, який заявив, що не бажає більше воювати на боці більшовиків і згоден битися проти них. Більше того, він зголосився показати місце розташування продовольчого складу партизанського загону 3659 у с.Острів — батьківщині Булака. Для перевезення продовольства з цього складу в Деречин було післано групу у складі двох

роїв 2-ї сотні. Однак прибулих на місце стрільців чекало розчарування — ями знайдено, та вони вже були порожні. Довелося роям повертатися в Деречин з порожніми руками.

У лютому частини вермахту продовжували прочісування лісів, тож з тактичних міркувань 2-у сотню 23 лютого було переведено в Слонім. Через місяць, 22 березня, сотня по лінії Медвіновичі — Козловщина вирушила до села Руда-Яворська, де наступного ж дня розпочала спорудження інженерних укріплень під командою сотника Зарічанського. Та 30 квітня 2-у сотню знову перевели до Слоніма, а її місце зайняла 3-я сотня, яка пробула в селі Руда-Яворська до наступного року.

Стрільці 115-го батальйону в 1943 р. Зліва направо стоять: С.Ісопчук, П.Семеген, Кміт, М.Калинчук, М.Боднарюк, сидять: Г.Гільчук, І.Слижук, (?), М.Павлик.

16 травня весь 115-й батальйон через Козловщину і Дятлово був доставлений автомашинами в село Бочківці для участі в протипартизанських акціях. На щастя, цього разу обійшлося без жертв, і батальйон у повному складі повернувся на попередні позиції у Слонімському повіті.

Наступ радянських військ на фронті в 1943 р. відбився на моральному стані вояків добровольчих формувань, подібних до 115-го батальйону. Це добре розуміли більшовицькі ідеологи, тож у цей час помітно активізується агітаційна робота радянських партизанів по розкладанню добровольчих формувань — українських, білоруських та інших батальйонів по переходу на бік партизанів зі зброєю. Треба визнати, що їх робота не йшла на марно. В 115-му батальйоні ініціаторами акцій дезертирства були, як правило, росіяни, колишні військовополонені. Вибух цієї деструкції мав особливо трагічні наслідки влітку, в червні-липні 1943 р.

Так, 15 липня в чотах 2-ї сотні, які на початку червня були післані в Руду-Яворську для охорони залізничних колій від партизанських диверсій, стрільцями було викрито змову. Кілька росіян на чолі з Петровим встановили зв'язок з партизанами і намагалися при їх допомозі знищити українські підрозділи. Змовників було вчасно заарештовано, а партизани без їх допомоги не відважилися робити якісь рішучі кроки.

Об'єктом проведення подібних акцій стали й інші підрозділи, зокрема та частина 2-ї сотні, яка охороняла залізничні колії в селі Савичі. Тут чотою з 22-х стрільців командували росіянин Іван Пімкін, німець Шульц і українець Іван Лукинюк. 18 липня Пімкін вислав свого агента Захарченка до партизанів, повідомляючи останніх про план знищення чоти. Нічого не підозрюючи, 19 липня вахмайстер Шульц відбув до штабу в Слонімі, а Лукинюк зі своїми товаришами Марчуком і Миронюком пішли у відпустку. Скориставшись з цього, Пімкін, який залишився за старшого, післав 12 стрільців в сусіднє село за харчами. На зворотній дорозі партизани зустріли їх зливою вогню, вбивши десятох (Василенко, Гуменний, Лисенко, Пашуцький, Сиротенко, Стеценко, Виноград, Кагамлик, Бублик і ще один, ім'я якого не вдалося встановити) і поранивши двох стрільців.

Про те, що діялося в цей час в самій чоті, свідчить учасник подій Орест Білак: "На моїх очах Пімкін схопив скоростріл-максим і дав три серії — сигнал, що скоростріл в його руках. Я, Микитенко, Онопрієнко, Головатенко та Ілющенко подалися в бункер. Ми побачили, що партизани лізуть до нас шанцями. Головатенко

Стрільці 2-ї сотні 115-го батальйону, зліва направо стоять: М.Сидоренко, (?), Карпенко, Кравчук, Ф.Марченко, (?), сидять: чотовий В.Аврам, Щаденко, Ковтун, Філоненко. Слонім, 6.08.1943.

потягнув із кулемета і примусив партизанів у рові присісти. Ми повискакували з бункера і побігли поза Савичі сосновим лісом. Поглянувши назад, побачили, що наші бараки горять".¹⁴

Того ж дня, 20 липня, до Слоніма було стягнуто всі чоти 2-ї сотні, наступного дня відбувся похорон загиблих стрільців. 24 липня було сформовано нову чоту і післано знову до села Савичі, де стрільці відновили спалені будинки і продовжували нести службу по охороні залізниці аж до повернення в Слонім 20 вересня.

В липні 1943 року викрито змову в чоті, яку післано в кавалерійські частини в селі Постава поблизу Вільно. Дев'ятеро стрільців, колишніх червоноармійців, хотіли дезертувати до партизанів. Один з них, Іванов, зрадив своїх товаришів перед німцями, і всіх їх було після арешту розстріляно.

У той час, коли 2-а сотня охороняла залізничні колії; 1-а і 2-а сотні брали участь у проведенні липнево-серпневої операції "Герман". Їх експедиція відбувалася з 13 липня по 8 серпня 1943 р. і була спрямована проти партизанів, зосереджених в Івенецько-Налибоцькій пущі. Це була одна з наймасовіших протипартизанських акцій в Білорусії, в якій брали участь, крім 115-го і 118-го батальйонів, піхотна бригада, два піхотних полки та чотири батальйони СС, 30-й поліцейський полк та інші підрозділи загальною чисельністю 52 тисячі осіб. Не маючи більш конкретних відомостей про роль українських батальйонів в цих боях, згадаємо про те, що і тут вони стали об'єктом посиленої уваги більшовиків, які діяли через свою агентуру з числа колишніх червоноарміїців. Вже після повернення батальйону в Слонім, там 12 жовтня було страчено чотого 3-ї сотні Захарова, звинуваченого в намаганні видати партизанам 3-ю сотню.

Бажаючи нейтралізувати дію руйницької більшовицької пропаганди, командування вермахту почало більше рахуватися з національними прагненнями стрільців добровольчих батальйонів. Влітку 1943 р. 115-й батальйон отримав нову уніформу німецької поліції, з правом носити тризуб на пілотці. На лівому рукаві стрільці носили відтоді жовто-синю відзнаку, а старшини і підстаршини мали, окрім того, вишитий на цій відзнаці тризуб.

За згодою німецького командування стрільці 2-ї сотні побудували Народний Дім зі сценою в Деречині, а 31 жовтня вони посвятили в білоруській православній церкві села Деречин український синьо-жовтий прапор, на якому було вигаптувано тризуб з мечем. З нагоди цього свята стрільці другої сотні сфотографувалися біля місцевої школи на фоні свого прапора.

Зустріч Нового 1944 Року записалася в пам'яті стрільців ідилічними, як для воєнного часу тонами: "Цього дня велике свято, в клубі розставлено столи, на столах їсти-пити, а посередині — ялинка. Гості з села зайняли місця — п'ють та співають. О 12-й годині ночі стрільбою зустрічали Новий 1944 Рік".¹⁵

ОСТАННІ БІЛОРУСЬКІ ОПЕРАЦІЇ 115-ГО БАТАЛЬЙОНУ

6 січня 1944 р., саме на Свят-вечір, у Слонімі в військовому шпиталі 115-го батальйону за доносом штабного писаря Пушкіна гестапо арештувало лікаря-лейтенанта, старшого капрала Олексу Титинюка з Буковини, санітарку родом з Києва (дружину Івана Сербина) та всіх тих хворих, які мали необережність слухати того вечора московське радіо. Вартий уваги коментар, яким супроводив цей епізод у своїх споминах О.Білак: "Всі втрати чи арешти в батальйоні ще

із Києва — то все було через донощицтво енкаведистів, що сиділи в батальйоні. Німці самі не могли так багато шкоди зробити, так що ворог той сам був усюди".¹⁶

За останні півроку перебування в Білорусії 115-й батальйон брав участь у двох великих протипартизанських операціях. Перша була запланована на початок весни в районі містечка Бутеня.

Напередодні цієї операції всі сотні було зосереджено 5 лютого в м.Слонім. Після чотириденного відпочинку батальйон вирушив з підводами по Рожанському шосе в селі Міжевичі, де очікував оголошення

Стрільці 115-го батальйону восени 1943 р. Зліва направо: Д.Клим, П.Лазорьяк, М.Семака, (?), І.Козачук (на лівому рукаві виразно видно відзнаку українського батальйону), І.Петричук.

плану операції та визначення тимчасових опорних пунктів батальйону. Невдовзі стало відомо, що на постій для батальйону визначено село Акуніново.

15 лютого, проминувши село Боровики, стрільці увійшли в село Акуніново, де розмістилися по селянських хатах. Організована розвідка не зауважила ніяких партизанських відділів, тож 20 лютого батальйон отримав наказ залишити Акуніново. Ще того ж дня лісовими дорогами стрільці дісталися до села Стеньовичі, а наступного дня прибули в містечко Битень. Тут розмістилася 1-а сотня зі штабом, неподалік стала постоем 3-я сотня, а у селі Монцоти біля лісу — 2-а сотня. "Стрільці почували себе добре, служба була легка, відбували тільки варту"¹⁷ — згадує А.Микитенко.

На початку весни розпочалася операція проти більшовицьких партизанів "Сектор-24" в лісі Слезньова, в якій, крім 115-го батальйону, брали участь білоруська поліція і німецька фронтова частина, яка мала кілька гусеничних ваговозів. 2 березня в Битені були зібрані всі сотні батальйону, звідки, поминувши яошізничну колю поблизу села Доманова, вони зайняли позицію поблизу лісу. Після проведеного німецьким підрозділом обстрілу з гранатометів решта загонів перейшла до прочісування лісу, "перевіряючи кожне дерево і кожний кущ!" Через деякий час учасники операції побачили партизанські бараки і відкрили по них вогонь, та відповіді не було. Підійшовши ближче, стрільці зрозуміли, що партизани встигли відійти. "По всьому було видно, що червоні залишили все, за винятком зброї. Кухня парувала з їдою, відкопано багато м'яса".¹⁸ Спаливши партизанські бараки, наступаюча група повернулася в села, призначені для розквартирування.

Партизани не залишилися в боргу. 5 березня стрільці 2-ї сотні в селі Монцоти побачили велику заграву за лісом. Пізніше стало відомо, що партизани напали на села Боровики і Акуніново, знищили там всіх стрільців кавказьких загонів і підпалили ці села.

9 березня сотні 115-го батальйону залишили район Битеня і повернулися до м.Слонім. Тут 12 березня на подвір'ї казарми відбулося вручення стрільцям срібних і бронзових медалей.

4 квітня у батальйоні сталася трагічна подія. Декілька вільнонайманих майстрів разом з стрільцями, що поверталися з шпиталю, їхали машиною по дрова в ліс і поблизу села Деревна потрапили в засідку, що її влаштували більшовицькі партизани на добровольців з білоруської "самоохови" — самооборонної поліції. Внаслідок обстрілу батальйонної машини п'ятеро стрільців загинуло, в тому числі буковинець Захарій Марчук, двох було поранено. Наступного дня всіх загиблих знайдено і поховано з військовими почестями в Слонімі.

На квітень 1944 р. німецьке командування підготувало велику експедицію проти партизанів Полоцько-Лепельської зони. Вважається, що це була найбільша

Посвячення українського прапора 2-ю сотнею 115-го батальйону в Деречині

31 жовтня 1943 р. Зліва направо стоять: Сидоренко, І.Козак, В.Ощепко, З.Марчук, (?), Шваров, Полянчук, О.Паламарчук, Драч, І.Діденко, Накривка, Щаденко, С.Кириляк, Кравчук, Баїценко, Ковалюк, Галушка,(?), П.Антонюк, М.Меленка, М.Гладіи, І.Семенген, Харченко, Ю.Щербань, Пасічник, Ковтун, Піздай, Рагус, М.Кримський; присіли : Шамаєв, І.Войчук, Рибак, М.Боднарюк, В.Чорногуз, Ф.Марченко, М.Павлик, Карпенко, (?), Ланга, Філоленко; лежать: І.Миронюк, О.Сосновський, Дашківський, (?), П.Притула.

за всю історію протипартизанської війни в Білорусії німецька акція. До кордонів Полоцько-Лепельської зони було підтягнуто шість німецьких дивізій; як слушно

вважають радянські історики, метою цієї операції було забезпечити єдиний шлях підвозу живої сили і техніки для 3-ї танкової армії — дорогу Вітебськ — Лепель — Парафіяново. Очевидно, важливу роль відіграла й та обставина, що Полоцько-Лепельська зона знаходилася на суміжному з фронтом краї, і очищення її від партизанів дало б перспективу стійкої оборони в разі наступу радянських військ.

Дана операція була розбита на кілька етапів: з 11 то 17 квітня акцією "Регеншауер" ("Злива") німецькі війська мали відкинути партизанські загони в західну частину зони, після чого починався наступний період — операція "Фрілінгсфест" ("Свято весни"), під час якої запасні частини мали увінчати цілу акцію оточенням партизанських загонів.

Серед запасних частин значився і 115-й український батальйон, який перекидають зі Слоніма в район Полоцько-Лепельської зони. 11 квітня батальйон через Мінськ-Барановичі-Молодечно виїхав на Парафіяново. По дорозі трапилося кілька неприємних інцидентів — двічі потяг натрапив на міни, тож до Парафіяново стрільці прибули лише 13 квітня. Серед інших учасників операції вояки батальйону зауважили, зокрема, і частини РОА ("Русской Освободительной Армии"). Проминувши містечко Докшиці і після п'ятиденного відпочинку на хуторі Ветера батальйон було переведено у село Свинне. Тут стрільці дізналися, що їх наступ буде спрямовано проти більшовицьких партизанів, які окопалися на протилежному березі р.Березіна в Голубицькій пущі.

Наступ розпочався з обстрілу партизанських позицій німецькою артилерією. Після цього 115-й батальйон 19 квітня разом з іншими підрозділами форсував ріку Березіну; того дня від розриву міни загинув стрілець Мельник, а ще троє стрільців були поранені. Однак дальше просування в той день виявилось неможливим, бо партизани заблокували підходи до лісу зрізаними деревами. 115-й батальйон змушений був зупинитися в селі Сватки.

Наступного дня наступ продовжився. Стрільці батальйону заглибилися в ліс, зустрічаючи там сліди недавнього перебування партизанів та їх порожні бункери. Батальйон зайняв села Перше Горново та Друге Горново, де розташовувався партизанський шпиталь, однак і тут нікого не застали.

Партизани, не витримуючи масованого артилерійського обстрілу своїх позицій, відступали вглиб лісу, не вступаючи в сутички з стрільцями 113-го батальйону. Давався також взнаки набутий за останній час досвід протипартизанської війни, тому батальйон у боях майже не ніс втрат в людях. Натомість, багато стрільців і старшин батальйону були поранені або й загинули від мін. Так, при підході до села Накол поручнику Дашківському міною відірвало ступню, і його було транспортовано літаком до мінського шпиталю. 25 квітня поблизу села Свістополє міною було розірвано на шматки стрільця Галушки, поранено чотового Якимчука та німецького гауптвахмайстра Барніке. Наступного дня біля села Лясіна був поранений вибухом міни чотовий 2-ї сотні Іван Лукинюк, а важко пораненого гауптвахмайстра Шульце літаком було відвезено до Мінська.

З 26 квітня місцем зосередження 115-го батальйону стало село Лясіна. Воно стало й останнім пунктом наступу батальйону, оскільки фронт почав посуватися на захід, а радянські літаки безперервно бомбардували німецькі тили та залізниці. Особливо масований повітряний наліт мав місце 1 травня на автопарки міст Крулевщизна і Березіна. Тож майже ніяких бойових дій батальйон у цей час вже не вів, лише 8 травня 2-ю сотнею було перевірено села Садки і Загладьє.

Близько 10-11 травня 115-й батальйон у повному складі залишив село Лясина і Голубицьку пущу, перейшов р.Березину і, поминувши села Мала Черніца, Угольки, Отруб, знову розташувався на хуторі Ветера. Хутір Ветера батальйон залишив 19 травня і через село Докшиці прибув на станцію Парафіяново. Доїхавши потягом до села Будслово, звідти через село Корчіно і село Долгіново 25 травня досяг села Погост поблизу р.Вілейка. Розвідка донесла, що на протилежному боці ріки, в селі Ізбище окопалися партизани. Було викликано відділ німецької артилерії, який вибив партизанів з їх позицій. Після цього по збудованому саперами мосту 115-й батальйон увійшов у село Ізбище.

1 червня батальйон залишив село Ізбище і через село Матеєва дійшов до села Отрубовщина, де затримався на три дні. 4 червня по шляху Отрубовщина — Паненська Вілейка досяг села Красновичі, де заночував, а наступного дня прибув у село Осава. Тут батальйон пробув тиждень, і лише 12 червня прибув у село Заріччя, де стрільці батальйону, що розмістився в маєтку графа Ельдвардта, вели розвідку навколишньої місцевості.

15 червня батальйон увійшов у село Метіжжя і, оскільки село було спаленим, стрільці розташувалися в селянських землянках. Тут було отримано наказ прочистити ліс від російсько-більшовицьких партизанів. Виконуючи це завдання, батальйон 18 червня потрапив під бомбардування, однак жертв, на щастя, не було.

19 червня батальйон прибув у село Путілово, в околицях якого провадив далі протипартизанські акції. Тут 21 червня загинув від міни стрілець Василь Прокопович; його поховано разом з ще одним стрільцем, який загинув від вибуху Гранати.

22 червня батальйон перейшов болотами до Бабиної гори і там окопався лицем до лісу. 24 червня партизани розпочали атаку в район розташування 1-ї сотні, однак ця атака скоро захлинулася. "Партизани вибігли з болота і далі вернулися в болото"¹⁹ — пише очевидець. Серед партизанів нараховувалося вбитих близько 50 осіб; українці втратили вбитими чотового Рака і чотового Бажана. 27 червня партизани при підтримці авіації знову зробили спробу прориву, але й ця вилазка потерпіла поразку, бо батальйон був захищений з повітря німецькими зенітними установками. Жертви з боку більшовиків сягали того дня 150 осіб вбитими.

Після цих боїв батальйон отримав наказ залишити свої позиції і, проминувши Плещеницю і Логойськ, отаборитися над річкою Австро-Городок. Картина німецького відступу, що відкрилася тут перед очима стрільців, вражала. Український стрілець згадує: "Шляхи тут заповнювалися підводами цивільних, які також відступали на захід. З боків шляху повно було перекинутих зіпсованих автів; німці, як видно там, безоглядно, не слухаючи наказів, втікали, як кому вдавалося".²⁰

Скільки зневаги вклав у свої слова український вояк до тих, які ще вчора бралися наводити в Європі "новий порядок", а сьогодні, не слухаючи наказів, втікали! Дуже шкода, що подібний катарсис від комплексу меншовартості прийшов так пізно і в таких екстремальних умовах.

1 липня 1944 р. 115-й батальйон перейшов м.Красне і наступного дня вийшов на Віленське шосе. Починалася Литовська земля.

БІЛОРУСІЯ. 118-Й БАТАЛЬЙОН.

Вище вже згадувалося, що в липні 1942 р. в Києві на базі однієї з сотень 115-го батальйону було створено нову військову одиницю — 118-й батальйон.

Свої бойові дії проти більшовицьких партизанів батальйон розпочав у липні 1942 р. поблизу сіл Обовищі, Клівіни, Товстий Ліс в районі м.Хабиного, де за півроку перед тим зазнав перших втрат 115-й український батальйон. Спершу сюди було відправлено базову буковинську сотню, яку

відразу ж після прибуття на місце було заатаковано партизанами, власне, й не партизанами, а радянськими регулярними військовими загонами, котрі не встигли відійти

під час німецького наступу. Очевидець згадує: "В них нічого не бракувало, мали все: зброю, харчі, убрання, санітарні частини".²¹

Зрозуміло, що бої з таким противником були занадто виснажливими для однієї сотні, тому невдовзі їй на допомогу прийшов цілий 118-й батальйон під командуванням майора Шудри. Майор Шудра був досить здібним військовиком, який, однак, в умовах тотального німецького контролю не завжди міг реалізувати свої здібності в воєнних операціях.

При плануванні першої протипартизанської акції командир 118-го батальйону настоював на необхідності одночасного сконцентрованого удару по бойових позиціях росіян. "Треба користати силою. Коли брати партизанів в коло, то треба, щоб позиції були сильні" — говорив він. Німецьке ж командування вирішило по-іншому: "Один курінь (118-й — А.Д., В.С.) бере позицію, а другий, мадярський, — у резерві".²² Наслідком такої "мудрої" тактики було те, що "замість окружити червоних, то червоні

всіх окружили.²³ Більшовицький маневр вдався завдяки кавалерійській атаці, після якої стрільці батальйону мусіли відступити. В ході бою 118-й батальйон зазнав відчутних втрат: кількох стрільців було вбито і багатьох поранено; кількість втрат червоних залишилася невідомою.

Завдавши поразки українському батальйону, більшовицький загін відтягнувся вглиб білоруських лісів. 118-й батальйон спершу було перекинуто в район Чернігова, а на початку 1943 р. відправлено в Білорусію, де після тижневого вишколу в районі Мінська він перейшов на позиції в околицях Ліди. Його сотні розміщувалися в сс.Логойськ, Плещениці, Василішки, Юрачушки. В Мінську 118-й батальйон пройшов також переорганізацію, доукомплектування та доозброєння; на його озброєнні були німецькі гвинтівки, кілька мінометів і 48 мм гармат, кулемети "Максим" і "Дегтярьова".

Прибувши на місце постою у район Логойськ-Плещениці-Василішки, батальйон мав своїм завданням охороняти місцевих жителів від партизанських акцій і підтримувати стабільність в регіоні. В порозумінні з ними діяли українські батальйони 115-й (командир Дмитренко) і 102-й (командир майор Шурига, старшина української армії ще з 1918 р.), 101-й українсько-білоруський батальйон (командир майор Муравйов), а також російські (РОА), прибалтійські, угорські та білоруські підрозділи. Разом з ними 118-й батальйон виконував свої функції суто на рівні військових операцій, маючи і певні успіхи. Так, вже в одному з перших лісових боїв в районі Плещениць стрільці батальйону розгромили більшовицьку партизанську базу, завдавши ворогу великих втрат та захопивши 17 возів військового спорядження.

Згодом 118-й батальйон брав участь у протипартизанській операції "Герман" в 1943 р. В радянських джерелах згадується ліквідація стрільцями батальйону партизанського бункера в пущі. Батальйон був учасником і вже згадуваної грудневої акції 1943 р. Тоді по дорозі на вогневі позиції над Німаном стрільці випадково натрапили на відділ партизан, розпочавши стрільбу, підпалили стодолу, в якій перебували партизани. В результаті бою багато більшовиків було вбито, частині вдалося втекти.

Стрільці 2-ї сотні 118-го батальйону Швець, Чижик, сержант Паламаренко, Аршенчук, Філіпов. 1942 р.

Специфіка діяльності 118-го батальйону в Білорусії полягала ще й у тому, що йому доводилося вести боротьбу як з російсько-більшовицькими партизанами, так і з польськими. Вже в перші місяці перебування в Білорусії польські партизани захопили одного стрільця з розвідгрупи. На прочісування лісу було направлено сотню Мелешка, яка, зіткнувшись з польським загоном, вдалася до мобільного маневру з потужним автоматним і мінометним вогнем. "Поляки були настільки заскочені, що їм прийшлося втікати полями-лугами і покинути в паніці гармати і немало коней"²⁴ — згадує Орест Білак.

Загалом того дня польські партизани втратили 18 вояків полоненими, 30 коней, кілька возів, мінометів і гармат, українські ж стрільці повернулися в табір без втрат.

Втім, 118-й батальйон не хотів бачити в польських повстанцях такого ж ворога, як більшовики, бо вбачав у них представників національно-визвольного руху. Тому поза спиною німців на рівні штабних чинів батальйону (сотник Винницький і майор Смовський) було вирішено укласти з поляками перемир'я. До порозуміння з польськими партизанами дійшло поблизу містечка Ів'ї — надалі вирішено уникати зустрічей польських і українських підрозділів, а навіть повернено полякам частину захоплених у них коней.

Стан українсько-польського замирення тривав до початку 1944 р., коли польські партизани порушили перемир'я, розстрілявши дев'ятох стрільців 118-го батальйону, котрі потрапили до них у засідку. Того дня загинули стрільці Гатак, Грибинюк, Очеретяний, Юращук, Панченко, Герасимюк, Семака, Руденко і Щербина; всіх їх поховано з військовими почестями в с.Василішки. Наслідком віроломства поляків стало не лише розладнання мирних стосунків між українськими і польськими стрільцями, але й повна дискредитація самої ідеї подібних угод на терені західної Білорусії.

Політична недалекоглядність польського проводу на білоруських землях мала своїм наслідком не лише відплатні акції супротивної сторони, але й не дала полякам можливості сформувати тут союзницькі стосунки з представниками національно-визвольних рухів інших народів. Адже на боці "окупаційних" військ тут воювали національні підрозділи різних політичних орієнтацій, причому найбільшу агресивність у протипольських репресивних акціях виявляли батальйони власівців (РОА). Українські та прибалтійські відділи поводити себе стосовно поляків відносно індиферентно, і при гнучкій дипломатичній тактиці останніх можна було легко нейтралізувати. Та польське командування не утруднювало себе розробкою подібних проектів, вважаючи ці землі з переважним білоруським населенням невід'ємною частиною Польщі, тож польські впливи тут були досить слабкими. Про причини польських невдач пише О.Білак: "Поляки були задалеко від Варшави, ніяких союзників не мали; навіть литовці не мали симпатій до них".²⁵

Національний склад 118-го батальйону був дуже різнорідним. Крім українців, в його лавах було чимало росіян (які, щоправда, часто виявлялися більшовицькими перевертнями), кілька поляків, а також чотири євреї: Зубров, Гусаров, Давід і Швець. Характерним є те, що в умовах патологічного антисемітизму тогочасного німецького режиму українські стрільці не видали своїх колег-євреїв, хоча їх національність не була таємницею для бунчужного Івана Слижука та його товаришів ще з середини 1943 р.

Радянська історіографія в звичному для неї нахабному, претензійному тоні протягом десятиліть представляла стрільців 118-го батальйону як патологічних мізантропів і вбивць. Зокрема, В.Михайловський наводив у своїх статтях моторошні описи знищення людей буцімто Григорієм Лакустою та іншими стрільцями 118-го батальйону в околицях сіл Плещениці та Велика Губа. Однак, незважаючи на велику увагу до згаданого Г.Лакусти, автор чомусь обійшов мовчанкою

Терени бойових дій 118-го батальйону в Білорусії

Справа в тому, що завдяки перебіжчикам (а їх за час перебування в Білорусії втекло з 118-го і 115-го батальйонів близько сотні осіб), партизани знали особовий склад обох батальйонів по прізвищах. Тож під час звичних для більшовицьких партизанів каральних чи грабіжницьких акцій вони демонстративно називали себе іменами українських стрільців. Випадок з Г.Лакустою не був поодиноким, а початок цієї провокації сягав ще подій в Білорусії в 1943 р. Тоді стрілець Черногуз дізнався від місцевих білоруських селянок, що у сусідньому селі двоє низьких на зріст українців підпалювали хати, причому, мовляв, "один старший назвався Катрюк, а другий — Лакуста".²⁶ Цікавою була не лише відкритість, з якою "стрільці" відкривали селянам свої імена, а також їх зріст — бо справжні Лакуста і Катрюк були досить високими. Варто уваги й те, що 118-й батальйон на той час розміщувався досить далеко від вказаних місць, перебуваючи поблизу Ліді. Пізніше було встановлено, що подібні провокації широко практикували партизани загону Залізняка. На підставі свідчень подібних очевидців після війни було сфабриковано чимало кримінальних справ проти цілком невинних людей. Так, згадуваного вже Лакусту після повернення в СРСР було розстріляно.

Та попри всі негаразди, притаманні військовому часу, місцеве білоруське населення дуже тепло сприймало українських вояків. Ось як пише про це Орест Білак:

"Совети могли шукати нас, дискредитувати, але не могли багато виграти. Бо наша поведінка поміж білорусами була найкраща від усіх, до того ж і мова найближча. Як самі білоруси казали: "Українонці — любезний народ".²⁷

Ми ніколи не брали у них нічого задаром і пильнували, щоб ніхто не потрапив робити їм неприємні діла. Коли доходило до великих свят, то ми купували великий чорний хліб і самогонку — а нам платили в місяць 20 марок. Білоруси вже знали, що щось будемо купувати на Новий Рік, Різдво, Великдень, Зелені Свята і не боялися нам продавати самогонки, хоч її було заборонено фабрикувати...

А що ми були на Білорусії і боролися проти червоних банд, то це цілком нормально, бо білоруси — це наші брати-слов'яни від Володимира Великого. Червоні москалі вкрали їм щастя організувати свою власну національну партизанку, та до того ж їх грабували і часто палили їх села".²⁸

КУРС НА ЗАХІД, ЛИТВА, ПОЛЬЩА, ПРУСІЯ

Надвечір 2 липня 1944 р. 115-й батальйон дійшов до села Зубані, де на березі р.Вілейка заночував, щоб на другий день продовжити перехід у напрямі м.Вільнюс. 4 липня до них приєдналися вояки 118-го батальйону, і відтоді вони вже разом ішли до Франції.

5 липня українські вояки вступили до литовської столиці. Вільнюс справив на прибулих гарне враження, хоча і його торкнулася хвиля бомбардувань. Та українські батальйони пробули тут

подальшу долю українського стрільця. А правда полягає в тому, що в 1946 р. Г.Лакуста добровільно повернувся в СРСР. Тож природно, виникає запитання: чи сміла б їхати в сталінський Радянський Союз людина, котра мала на руках стільки крові і знала, що на неї тут чекає? Очевидно, що ні, і сам Г.Лакуста безперечно не знав про ті гріхи, в яких звинувачувало його радянське "правосуддя". Втім, крім умовно-логічних заперечень цього наклепу, маємо в своєму розпорядженні мемуарні згадки, котрі відкривають двері до кухні подібних фабрикацій.

недовго, бо вже наступного дня отримано наказ просуватися в напрямі Каунасу. Сюди вони прибули 7 липня і отаборилися в с.Карлява, розташованому неподалік від другої литовської столиці. Відпочивши в Карляві кілька днів, вояки 9 липня вирушили далі на Захід, у бік Східної Пруссії.

Проминувши стару російську військову базу Сувалки, 14 липня батальйони перетнули кордон зі Східною Пруссією. Пересуваючись німецькими територіями, почерез села Ройх, Бушмінен та ін. вони врешті-решт досягли польсько-німецького кордону 1939 р. Переправившись через р.Нарва, стрільці переночували у м. Ломжа, а 18 липня отаборилися в с.Колозон, в 50-ти кілометрах від Варшави. Тут вояки обох батальйонів отримали нові однострої, включно з касками, і їх залишено в спокої на довгий час.

Затримка батальйонів в с.Колозон була викликана, можливо, тим, що, німецьке командування мало наміри використати їх в операціях проти учасників варшавського повстання. Втім, це повстання було придушене німецькими військовими частинами при мовчазній підтримці радянських військ, тож українських стрільців не встигли залучити до акцій по опануванню Варшави, і вони продовжували вести безтурботне і спокійне життя в Колозоні.

"Стрільці себе тут почували вільно. В близькій річечці, яка недалеко тут протікала, стрільці для забавки глушили гранатами щуки і це додавало смачної їжі. Часом з нічого роботи стрільці допомагали польським селянам косити косами жито, бо то вже починалися жнива".²⁹

Вже тоді стрільців українських батальйонів гнітила невідомість стосовно їх майбуття. Ідучи в фарватері відступаючих частин німецького вермахту, вони не знали, куди конкретно їх спрямовують. Саме в цей час цілковитої невпевненості в своєму майбутньому, під час перебування в Колозоні, прийшов наказ про підпорядкування обох батальйонів штабу генерала Власова, як відповідно 62-го і 63-го батальйонів 30-ї дивізії військ СС. Ця інформація викликала однозначно негативну реакцію з боку українських вояків. Колишні члени Буковинського Куреня не уявляли собі зверхництва штабу РОА, вороже настроєного до українських національних прагнень, над бойовими частинами, стрільці яких крізь усі випробування пронесли відданість ідеї української самостійності. В стрілецькому середовищі цілком серйозно обговорювався план переходу батальйонів на Волинь та з'єднання їх з частинами Української Повстанської Армії. В нереальності цього наміру переконав стрільців майор 118-го батальйону Смовський, котрий доводив, що німці "в цей час між двома фронтами нас виб'ють усіх".³⁰

І все ж під час перебування у Східній Пруссії кілька десятків стрільців 118-го батальйону вирішили на власну руку дістатися до українських повстанських загонів на Волинь. Вирватися з військового табору вдалося лише чотирьом сміливцям — закарпатцю І.Бродію, буковинцю П.Богданюку, галичанам А.Тершаку та С.Северину. Вони зуміли дійти до Закерзоння, де потрапили в засідку німецьких жандармів. Все ж, завдяки допомозі Українського Допомогового Комітету, їх було визволено з ув'язнення, і згодом вони воювали проти більшовиків в лавах УПА.

Стрільці українських батальйонів залишили Колозон 4 серпня, прибувши 7 серпня в м.Рипнін. 9 серпня батальйони проминули, не зупиняючись, містечка Юренбург і Розенбург, отаборившись у поблизькому лісі; тут стрільці пробули більше тижня. 17 серпня обидва батальйони залишили ліс під Розенбургом і, повантажившись у потяг на місцевій станції, вирушили в французькому напрямі. Проминувши Торунь і Познань, перебувши один день у поруйнованому англійською авіацією німецькому місті Галле, потяг з українськими батальйонами 18 серпня перетнув Рейн і зупинився у французькому місті Страсбург. Лише тут стрільці дізналися, що їх перекинуто з Білорусії в Францію для боротьби з загонами Французького Резистансу.

ФРАНЦІЯ, 2-Й УКРАЇНСЬКИЙ БАТАЛЬЙОН.³¹

Страсбург також зазнав масованого бомбардування союзних англо-американських військ. А оскільки авіація найбільше уваги приділяла розладнанню комунікаційних ліній ворога, то вся страсбурська залізниця була дуже пошкоджена. Стрільцям обох батальйонів довелося трохи зачекати, доки ремонтні бригади пустять в хід бодай одну колію. Лише після цього, 19 серпня, потяг із стрільцями 62-го батальйону відбув зі станції (63-й батальйон рушив у дорогу дещо пізніше) і через міста Мюльгауз, Альткірхе прибув у м.Бельфорт. Причиною невеликої зупинки знову були наслідки бомбардування: "станційні споруди всі були в руїні, залізо-бетонні уламки автогенним вогнем розривались і прочищалось місце на колії".³² Ця сумна картина доповнювалась похмурим настроєм місцевого населення. "Стрільцям на помаху їх привіту французькі мешканці не відповідали і відвертались або злобно поглядали, як на ворогів"³³ — згадує очевидець.

Того ж дня увечері потяг зі стрільцями 62-го батальйону прибув у м.Безансон, центр департаменту Ду. Вивантажившись з вагонів, стрільці на якийсь час розмістилися на товарній станції, де чекали вояків 63-го батальйону. Вояки цього батальйону прибули вранці наступного дня, 20-го серпня. Після їх прибуття обидва батальйони вишикувались і вирушили через місто і р.Ду у східному напрямі. Під вечір стрільці підійшли під гору і, проминувши цитадель на її вершині (там розміщувалася німецька залога), зупинилися в невеликому селі Вальдагон. У цьому селі були великі військові казарми, розраховані на 2000 осіб. В одній з них було розміщено обидві українські військові формації.

В понеділок 21-го серпня 62-й і 63-й батальйони було об'єднано в один курінь і призначено нових командирів. З німецького боку новим 62-м куренем керували майор Пнцке і капітан Лібе. Виявом "нового порядку" у батальйоні стало і охолодження стосунків між українцями і німцями. Згадує О.Білак: "Підофіцери німецькі якісь незрозумілі люди, злі, надуживають дисципліною, роблять муштру, як з молодим рекрутами. До того дійшло, що хлопці противилися відповідати. За це протягом тижня до тюрми посадили на короткий термін вісім стрільців, в тому числі і бунчужного Слижука. Заняття військові проводилися так, щоб не було часу піти щось випити..."³⁴

Під час перебування у Вальдагоні офіцерам 62-го батальйону стало відомо, що німецьке командування планує послати українців на операцію проти військ Французького Опору. Ця звістка не була несподіваною, бо можливість такого ходу подій українські вояки обговорювали ще в Польщі, під час перебування в селі Колозон. Тоді офіцери колишніх 115-го, 118-го, 102-го і 101-го батальйонів вирішили, що в разі такого повороту подій треба буде всім перейти на бік французьких повстанців. Та це й було самозрозумілим, бо німці хотіли нацькувати один на одного два споріднені за своїм визвольним характером рухи — український і французький. Протест, що зародився спершу в лавах українських старшин, був одноставно підтриманий і рядовими стрільцями.

Перехід стрільців 62-го батальйону на бік Французького Опору був одним з найкраще організованих та найвідважніших їх вчинків у роки війни. Ці події, закриті від нас заслоною часу, не мають єдиного трактування у спогадах очевидців. Спільним для всіх версій є твердження про те, що ініціаторами переходу серед офіцерів були Білик, Мелешко, Федорів. Не викликає також сумніву факт налагодження зв'язків з партизанами через господарську частину 62-го батальйону. "Наші кухарі і магазинери дістали припоручення від наших старшин Мелешка і Федорова, щоб шукати через кухонний прохід зв'язок із французами назовні".³⁵

Та при конкретизації згаданих подій спогади очевидців дещо розходяться. Наведемо тут кілька найпоширеніших версій. За першою з них, намір перейти до загонів Французького Опору (F.F.I.) був висловлений у вальдагонському ресторані "Cafe Avril" його господареві. Степан Кириляк, один з учасників переговорного процесу, так описує ті події: "Ми домовилися, що коли приймемо пости і будемо мати контроль над зброєю, ми їм (французам — А.Д., В.С.) повідомимо і перейдемо в партизани". Але, як згадує той же автор, коли стрільці перебрали пости і повідомили про це

господаря ресторану, підійшла німецька флотилія і повернула назад під свій контроль пости і зброю. В зв'язку з цим батальйон не зміг вийти з бази і "нібито підвів французів, бо не з'явився на місце". Тоді 62-й батальйон мусів самостійно вийти з німецького табору і сподіватися на те, що "кожен француз знає, де партизани".³⁶

У цій версії є два цікавих, відмінних від інших варіантів, моменти, а саме: перехід до військ Опору відбувся щойно за другою спробою; стрільці шукали контакту навмання, не маючи конкретних домовленостей.

Дещо іншими є спогади Ореста Білака. Він також називає "Cafe Avril" місцем, де "кувалася наша доля — зв'язок до французьких партизанів".³⁷ Але зв'язковим з Французьким Опором він називає польського українця Миколу Цвігуна, котрий емігрував до Франції ще в 1937 р. Перша зустріч з Цвігуном мала відбутися 22 серпня, а вже 24 серпня представники Руху Опору прийшли довідатися, скільки ж вояків бажає перейти на бік повстанців. Очевидно, що інформація про перехід цілого батальйону (500 стрільців) мусіла насторожити партизанів, і акція відклалася. Та оскільки на суботу 26 серпня німці запланували кинути українських стрільців в бій проти французів, того ж четверга керівництво 62-го батальйону вислало свого представника Співака (за іншими даними Настенка) на зв'язок з французькими партизанами. Він мав повернутися до суботи з відповіддю від французів, однак до 26 серпня цей зв'язковий не зумів повернутися до своїх товаришів. Втім, через своїх агентів французькі партизани встигли передати, що батальйон, в разі переходу на бік військ Опору, повинен рухатися на Схід. Умовним сигналом французів мало бути блимання лампою з лісу; відповідь повинна була бути такою ж. Як бачимо, і в цій версії дії 62-го куреня носять більше прецедентний характер. І О.Білак, і С.Кириляк визнають, що основну роль у зв'язкових операціях відігравали буковинці, серед яких особливо відзначався своєю ініціативністю чернівчанин Олексій Бручковський.

Цілком іншу версію цих подій подає Андрій Микитенко, "магазинер 2-ї сотні". За його даними, акція переходу Куреня на бік Французького Опору була добре спланована, мала конкретний час зустрічі з партизанами і відбулася за одну спробу. Посередником між українцями і французами мав бути колишній учасник гетьманського руху в Україні Микола Чулановський (ім'я М.Чулановського, як перекладача в стосунках 62-го куреня і військ Резистансу, згадує в своїх спогадах і О.Білак). В 1918 р. він емігрував з Батьківщини і на час прибуття Куреня у Вальдагон був водієм авта, котре привозило продукти у касарню. Саме М.Чулановський, за А.Микитенком, був основною фігурою у стосунках з французькими партизанами і "при його допомозі було зроблено зв'язки з французьким F.F.I., щоб урятувати Курінь".³⁸

На наш погляд, найреальнішу версію вальдагонських подій містять спогади О.Білака, хоча не варто відкидати жодної з інших версій, оскільки процес переговорів міг іти багатьма каналами, деколи накладаючись або доповнюючи один одного.

В суботу 26 серпня, в день запланованого переходу Куреня, на його стрільців чекала прикра несподіванка — німці перенесли на неділю час виходу на протипартизанські позиції. Цей наказ прийшов близько 18-ї години, і "всі пляни впали в воду".³⁹ Треба було зняти стан бойової готовності, розпрягати коней і відправляти їх до стаєнь. Українські старшини таких наказів не видали, чим викликали підозру в німців, але це не мало ширшого розголосу, бо стрільці вели себе звично, проводячи час за грою в карти.

О 2-й годині ночі 27 серпня, незважаючи ні на що, операція по переходу на бік партизанів розпочалася. Спершу старшини дали наказ Авраму, Марченку і Войчуку з групою стрільців взяти кулемети і зайняти позиції по прикриттю батальйону з боку залоги військ СС. Після цього українські вояки почали гуртуватися на першому поверсі. Кілька німецьких офіцерів, зачувши шум, вирішили заспокоїти стрільців і вийшли у коридор — їх було знищено кулеметним вогнем. Решта німців, як свідчить очевидець, "здогадались про небезпеку, поховались і не виходили".⁴⁰

О пів на третю Курінь вишикувався надворі. Відсутні були лише стрільці відділу лейтенанта Нарадька, котрий ще раніше був післаний в містечко Орнан в 25-ти кілометрах від Вальдагону. Захопивши обоз і дві (за іншими даними — три) протитанкові гармати, 62-й батальйон попрямував маневровим полем на схід у напрямку до лісу. Перші кілометри дороги давалися стрільцям досить важко: "Колона досить довга, усі спішать, але дороги не знають. Ідемо навгад, та до того ж в нас три гармати причеплені до возів, що в темну ніч дало немало клопотів, бо часто на полі ями, а не дорога. Партизанських зв'язкових не зауважили, так як вони були досить далеко".⁴¹

Через годину Курінь досяг села Адам-де-Версель. Не маючи іншого виходу, старшини Федорів і Мелешко зайшли до хати селянина Амю і примусили того сказати, де перебувають партизани. Побачивши на стрільцях німецькі однострої, господар вирішив, що це облава на партизанів, і не хотів відчиняти двері — їх довелося вибивати прикладами. Врешті-решт Амю повірив стрільцям, і послав свого сина Жільбера, щоб той вказав батальйону шлях.

Вже світало, коли батальйон з усіма обозами кривими лісовими дорогами вирушив до французьких повстанців. Йшли в тривозі, притримуючись краю лісу, щоб не бути поміченими зверху з літака. О пів на десяту ранку Курінь підходив до хутора Гранж-де-Епенуа. А.Микитенко пише, що на український батальйон неподалік від цього населеного пункту "вже чекали військові групи разом з власовцями і пробували український Курінь затримати і завернути в Вальдагон". Але стрільці, розсипавшись по місцевості, обійшли їх без стрілянини і дісталися лісу. Тут вояків батальйону наздогнав капітан Лібе. Сам він був на коні; позаду їхало авто з чотирма охоронцями. Чотові Марченко і Катрюк, бунчужний Слижук з чотами зайняли оборону, взявши під приціл свого колишнього командира, але той зліз з коня і почав розмову (власне монолог) російською мовою.

Свідки по різному описують цю дивну зустріч у своїх спогадах. Одне певно — вперше німецький офіцер говорив з українськими вояками таким тоном. "Це був перший акт, дипломатичний для нас"⁴² — пише очевидець. Інший учасник тих подій згадує: "Лібе почав питати: "Яка причина, що Курінь так поступив?" Стрільці, такі, як Іван Сербин, докладно пояснили причину про зраду німців у відношенні до України і т.д."⁴³

Після цього гавптман ще раз запитав, чи хтось не передумав і не бажає повертатися назад. Не отримавши відповіді, він сів на коня, віддав почесть і поїхав. Треба сказати, що вся розмова тривала близько 30 хв. на протязі 1 км ходу батальйону.

О пів на одинадцяту поблизу поля Шам-Гійо відбулася зустріч вояків Куреня з відділом французьких партизанів капітана Леклерка. Як згадує О.Білак, "навпроти нас з'явилися з корчів 4 грузовики і 12 повстанців".⁴⁴ Тут частину стрільців було повантажено на автомашини і відправлено до табору поблизу села Нодс, решта ж просувалася пішки до цього ж пункту. О 12-й год. 62-й курінь досяг р.Песофонтен, а о 15-й прибув до табору. На партизанській базі стрільців прийняли гостинно — хлібом, смачним сиром і склянкою вина. Тоді ж для вояків Куреня зарізали цілого бика.

На вечірньому шикуванні о 17-й годині 27 серпня з'ясувалося, що Курінь налічував 491 вояка з повним озброєнням, три протитанкові 45 мм гармати, близько 70-ти возів, понад 170 коней. Окрім того, лейтенант Сандула вибув і не повернувся в батальйон, вісім стрільців перебували в вальдагонській тюрмі, а 20 осіб було на той час відтягнуто з Вальдагону. Через побоювання, що Сандула залишився вірним німцям і "засвітив" місцеперебування Куреня, французьке командування перекинуло український батальйон на гору Бельмон, 946 м заввишки, неподалік від села Перфонтен. Місцеві жителі тут дуже тепло зустрічали українських стрільців, а одна десятирічна дівчинка навіть піднесла старшинам квіти.

В гірському таборі стрільців було розташовано в наметах, а українські старшини разом з французькими офіцерами зайняли малий будиночок. Тут 62-й батальйон було перейменовано на 2-й Український Курінь ім.Тараса Шевченка, оскільки 1-м Українським Куренем ім.І.Богуна названо колишній 102-й волинський батальйон, який також перейшов на бік Французького Опору. У

французьких військових документах Буковинський Курінь значився як "Le 2 Bataillon Ukrainien des Forces Francaises de L'Interier, Groupement Frontiere, Sous-Region D.2." Курінним стрільці обрали колишнього старшину Армії УНР Негребецького, командиром 1-ї сотні Мелешка, командиром 2-ї сотні Поліщука, командиром 3-ї сотні Федоріва.

30 серпня в район розташування Куреня ім.Т.Шевченка було заплановано прибуття командування французькими повстанськими загонами. Заздалегідь повідомлені про це, стрільці належно приготувалися до церемонії зустрічі. По обіді стрільці Куреня вишикувалися сотнями, по троє в колоні на площі, прикрашеній українським синьо-жовтим прапором. Спереду було виставлено кулемети, міномети, гармати, позаду стояли вози і коні. Подальший перебіг зустрічі так описує очевидець:

"І ось з'являється французький штаб Резистансу і стає в ряд перед Куренем. Посередині — полковник Легарде; з одного боку — майор Петі, капітан Леклерк; з другого — льотчик-лейтенант американець, англійський лейтенант Тома Гарвель і польський лейтенант Паолі. Ад'ютант-лейтенант Гаврилишин командує: "Курінь на-струнко!" і звітує курінному Негребецькому; далі Негребецький через перекладача Миколу Чулановського доповідає полковникові Легарде: "Український Курінь ім.Т.Шевченка повністю готовий боротися за волю Франції і славу України". Полковник відповідає: "Хай живе Україна!" Курінний Негребецький робить поворот лицем до Куреня і каже: "Слава!" Курінь голосно відповідає: "Слава!"⁴⁵

Після цього полковник Легарде подякував українцям за допомогу "бідній Франції", а також відзначив високу військову підготовку стрільців. За свідченням А.Микитенка, коли Легарде промовляв слова про те, що "любов до свого краю і народу є сильніша за німецьку жорстоку дисципліну"⁴⁶ у нього на очах виступили сльози.

Степан Кириляк подає у своїх спогадах той факт, що прибулі до табору французькі офіцери пропонували українським стрільцям здавати зброю і переходити на цивільне життя у Швейцарії. Та курінний сказав, що український Курінь має зло на гітлерівський режим за образу українських інтересів і хоче йому помститися. На запитання французьких військових чинів: "А що скажуть стрільці?" — ті відповіли: "З вашою допомогою будемо воювати!"⁴⁷

Закінчилася церемонія призначенням майора Віктора Петі командантом Куреня і видачею стрільцям триколірних пов'язок вояків Французького Опору, доповнених українськими кольорами.

Цього ж дня французькі повстанці привели в табір буковинського стрільця Ковалюка, котрий буцімто був навмисне залишений у Вальдагоні під час переходу Куреня до французів, а тепер зумів втекти від німців. Тут Ковалюк разом з лейтенантом Гаврилишином організували антинімецький мітинг, у ході якого виникла думка поїхати у Вальдагон, забрати звідти священика, лікаря, друкарок і вбити зрадника Сандулу. Згодом все це послужило вдалим приводом для втечі з французького табору лейтенанта Гаврилишина.

У зв'язку із зникненням лейтенанта Гаврилишина, 31 серпня було видано наказ про організування наступу батальйону на Вальдагон. Пізніше цей наказ було відкликано капітаном Шевріє, але в ніч на 1 вересня Курінь з обозом перемістили в село Плеб. (О.Білак подає дату переміщення з табору на 4 вересня,⁴⁸ однак кінцевим пунктом називає ферму Мошан в околицях Дамблену. Стрільця дійсно квартирували на цій фермі, але, очевидно, пізніше, після здобуття Дамблену — А.Д., В.С.) Однак у процесі підготовки до операції Курінь було розділено на частини і розсосереджено, тож до однієї сотні відкликання наказу не дійшло. О 22-й годині, підходячи на визначені попередньо місця, ця сотня натрапила на відступаючий по шляху Вальдагон-Гонзас-Безансон німецький загін на автомобілях і мотоциклах, який прикривав відхід штабу. Хід бою був успішним для українців, які того дня не мали втрат, окрім одного пораненого, а при цьому захопили в німців два мішки з грішми. Як занотував у похідному журналі Віктор Петі: "Ця сотня атакує несподівано німецький відділ, вбиває вісім німців (в тому числі капітана, шістьох

підстаршин і шофера), здобуває дві автомашини "Татра" і один сід-кар. Одна "Татра" і багато сід-карів знищені, залишаючись на побоевищі. Здобуто різну зброю і амуніцію. На вбитому капітані Тео Фішбаху знайдено рапорт про відхід 2-го Українського Батальйону й доказ зради поручника Гаврилишина, а також наказ походу для 2-го московського полку".⁴⁹

На цьому військовій операції 2-го Українського Куреня ім.Т.Шевченка не закінчилися. Більше того, активність і мобільність українських стрільців в акціях проти німецьких підрозділів заслуговує на подив. Розбитий на сотні, Курінь за час свого перебування в лавах Французького Резистансу здійснював щоденно по кілька наступальних операцій. Так, 4 вересня одна сотня українців отримала наказ наступати на м.Понтарліє. Знищивши три німецькі автомобілі, що прямували до Понтарліє і розгромивши залогу на перехресті Ля Мен — ст.Горчон, українські вояки з'єдналися з французькими частинами (серед яких були й відділи мароканської кавалерії) і продовжили наступ. 5 вересня ця ж сотня на чолі з майором Петі і лейтенантом Федорівим, разом з батальйоном Валянтена з 3-го полку альпійських стрільців, увійшла у м.Понтарліє. "У місті — невелика стрілянина по вулицях, але бачимо, що по хатах народ виставляє прапори, у вітринах багато людей виставили портрет де-Голя. Перший раз ми зустріли показ провідника Франції, як вождя, і відчувли велику пошану до нього населення"⁵⁰ — згадує про свої враження один з учасників франко-української операції. Серед українців у цій акції були й втрати: загинув Броніслав Лозинський, поранено Лукинюка і Токаря.

Того ж дня о 8-й годині ранку з табору було знято дві сотні українських стрільців і відправлено на допомогу французьким відділам, які блокували дорогу відступаючим німецьким частинам. Батальйон зайняв позиції на полі Шо-ле-Пассаван і очікував на французькі війська. Раптом на видноколі з'явилися танки з піднятим французьким прапором. Двоє французів, що були при Курені, підпустивши танки на відстань 50 м, піднялися і, також з французьким прапором,

пішли їм назустріч. Однак, під'їхавши до французьких вояків ближче, один з танків скинув прапор і пустив по них кулеметну чергу. Як виявилось, перед стрільцями була відступаюча німецька частина, замаскована французьким прапором; досвід цього випадку врятував згодом від смерті багатьох українських стрільців.

На жаль, українські стрільці мали на своєму озброєнні легку зброю: автомати і кулемети, лише Михайло Павлик мав міномет. Тож не могло й бути мови про відкритий бій з німецькими танками, і під шаленим німецьким вогнем стрільці почали відходити. Цей день став найтрагічнішим за час перебування 2-го українського куреня у Франції. Шестеро українських вояків було вбито, їх імена — Михайло Павлик, Семен Мозенко, Іван Боднар, Микола Сидоренко, Петро Гошняк, Павло Притула; з французького боку загинув сержант Луї Без. Отримали поранення стрільці Клим і Щаденко. Ось як згадує жажіття відступу Степан Кириляк: "Павлик взяв на плечі міномет і побіг. Але німці почали стріляти по нас з крупнокаліберних кулеметів, і Павлику відірвало голову. Ми почали відходити; дуже сікли кулі. В себе в одязі потім знайшов 15 дірок, на щастя, жодна з куль не зачепила тіла. Попереду мене біг стрілець Щаденко (східняк), його ранило, і я ніс його майже півкілометра. Він просив його пристрелити, але я пішов у село, де зустрів священика. На моїх очах

Вдова полковника В.Петі разом з ветеранами Буковинського Куреня біля стрілецької могили. Версель, 1985 р.

перев'язали Щаденкові рану, священник пообіцяв, що згодом переправить його в Швейцарію. Тоді я пішов у ліс..."⁵¹

В лісі на той час зібралось близько десятка українських стрільців. В пошуках партизанів вони натрапили на гурт французьких селян, котрі їх затримали і замкнули в stodолі, де вже перебувало чотири десятка стрільців. Німецькі однострої та незнання французької мови стрільцями могли коштувати їм життя. Лише згодом, отримавши підтвердження від французького партизанського штабу про належність українського батальйону до F.F.I. селяни відпустили українців на волю.

Трагічний перебіг подій 5 вересня 1944 року міцно закарбувався в пам'яті стрільців Буковинського Куреня. Семеро загиблих вояків було урочисто поховано в братській могилі села Версель. Вже після війни їх останки було перенесено

Тут поховані стрільці Ф.Марченко, О.Юревич та О.Матвіїв, що полягли 10 вересня 1944 р. Дамблен, 5 серпня 1946.

на центральну алею сільського кладовища, де їм поставлено пам'ятник і де відтоді відбуваються урочисті церемонії вшанування вояків Буковинського Куреня їх побратимами, французькою владою та підрозділами французької армії.

6 вересня Курінь переводять у Плембуа-Бен. Тут вояки мають короткий перепочинок, а 9 вересня отримують наказ полковника Ріллебо наступати на Дамблен. Того ж дня батальйон здобуває цей населений пункт, втративши одного стрільця, котрий загинув від розриву снаряду. Наступного дня одна сотня Куреня взяла участь у звільненні від німецьких підрозділів місцевості Гу.

В ніч з 11 на 12 вересня відбулася зміна позиції в лісах, у двох кілометрах від села Еко. Та оскільки німці мали свого спостерігача на місцевій церкві і могли з великої відстані коригувати вогонь по позиціях французьких партизанів, того дня серед повстанців було чимало поранених. Отримали поранення від розривів мін семеро українців (серед них стрілець Матис і бунчужний Слижук) та француз Манті.

13 вересня Курінь отримав наказ перерізати німцям дорогу на північ від м.Пон-де-Руаде. Однак, перекривши ворогові шлях, український батальйон сам потрапив в оточення. Віктор Петі так пише про це в своєму щоденнику: "Одна сотня стрільців, команда батальйону і третя сотня потрапляють в оточення внаслідок німецького контрнаступу з флангу поляни, контрнаступу з танковою зброєю, що відрізав ці частини від решти батальйону. Ще на самому початку французька гармата 57 мм, що мала нас супроводжувати, наскочила на три німецькі міни, дві наступні 57 мм гармати не змогли через це піти вперед і таким чином ці дві одиниці виявилися відрізнаними від зв'язку з Мошан. Поручник Паолі вбитий, ще один українець ранений в намаганні знайти цей зв'язок. Наші одиниці оточені ворогом в частині лісу, що граничить з роздоріжжям біля ферми Монпурон. Німецькі танки патрулюють довкола наших позицій..."⁵²

Незважаючи на такий безвихідний стан, наступного дня 14 вересня український батальйон на чолі з Федорівим вихоплюється з оточення і прямує в напрямку на Мошан-Нефштатель.

Звістки про неймовірні обставини переходу на бік французів 2-го Українського Куреня ім.Т.Шевченка та його бойові успіхи досить швидко розходилися по Франції — про це писалося в пресі, говорилося на союзницьких зустрічах. Зрозуміло, що ця інформація невдовзі дійшла і до радянського керівництва. Вже 9 вересня на місце постою Куреня прибула делегація, до складу якої входили кореспондент газети "Правда" та радянський підполковник Фьодоров. Закликавши до

себе українських старшин, кореспондент розповідав їм про події в СРСР і агітував за повернення на "батьківщину". Та українські вояки сприймали всі його балачки досить скептично, і коли журналіст запитав: "Чи скоро українці з Франції повернуться в СРСР?" лейтенант Мелешко зухвало ствердив: "Так, скоро. Але на танках!"⁵³ На цьому зустріч з незваними гостями закінчилася. Очевидно, що радянська військова місія у Франції доклала після цього всіх зусиль, щоб ліквідувати 2-й Український Курінь, як окрему військову одиницю, хоча офіційна версія його розпуску ґрунтувалася на неможливості служби у французькій регулярній армії іноземців.

Після виходу з оточення біля м.Пон-де-Руаде весь 2-й Український Курінь було зібрано у Дамблені. Тут керівництво Куреня підвело підсумки бойових операцій, їх успіхів і втрат. З сумом було констатовано, що в боях за свободу Франції 10 українських стрільців були вбиті, 11 було поранено. З вояками Куреня попрощався майор Петі, котрого французьке командування перевело до штабу підокруги F.F.1.D.2, де він мав виконувати обов'язки керівника третього відділу.

Сам Курінь зняли з військових операцій і послали "на відпочинок" у село Епенуа, де він увійшов у підпорядкування капітана Вірвіля. Більшість українських вояків вважала, що постій у Епенуа носить тимчасовий характер. "Ми мали надію, що після короткого відпочинку підемо далі на фронт, чого усі бажали"⁵⁴ — згадує учасник тих подій. Однак батальйон протримали в Епенуа досить довго. Через тиждень кількох стрільців нагородили французькими державними нагородами і на цій же збірці оголосили, що їх підрозділ збираються розформувати. Тому що централізованого фінансування годі було після цього чекати, для підтримання життєдіяльності Куреня було здійснено розпродаж його цивільного майна, возів і коней.

Треба зазначити, що у Франції вояки 2-го Українського Куреня виявилися у всіх відношеннях зайвими. З одного боку вороже наставлення радянських чинників — союзників Франції — до українського куреня, котрий протягом чотирьох років вів уперту боротьбу не лише з німцями, але й з більшовиками, не залишало надій на збереження його, як окремої військової одиниці. З іншого боку, французам було важко впоратися з такою великою кількістю людей, які до регулярної армії не мали права вступити, а під статус військовополонених не підпадали.

Всі ці роки стрільці Куреня — молоді люди 21-25 років — провели в атмосфері постійних боїв, під кулями ворога. Перехід до цивільного життя в прагматичному західному світі без знання мови, без фаху і освіти в пору післявоєнної розрухи і безробіття для багатьох з них виглядав просто трагічним, бо невідомість здавалася страшнішою за смерть на фронті. Тому й заявляли стрільці французьким офіцерам: "За всяку ціну ми хочемо іти на фронт, аніж на цивільне життя".⁵⁵ Ще в одній частині вояків страх перед невідомістю переважив навіть інстинкт самозбереження, і склалася навіть група з кількох десятків стрільців, котрі заявили про свою готовність повернутися до СРСР.

28 серпня в Епенуа прийшов наказ стрільцям 2-го Українського Куреня скласти зброю. Як згадує А.Микитенко: "Тяжко було стрільцям це робити, але зброю було здано і взято розписку такого змісту: як буде самостійна Україна, щоб Франція ту зброю повернула українському урядові".⁵⁶ Після здачі зброї, о 20 год. вояків батальйону посадили на військові вантажівки і під звуки церковних дзвонів повезли на станцію Моншард. Тут вже чекали їх приготовані вагони, куди, втім, не всі захотіли сідати, бо, як свідчить О.Білак, саме тут від Куреня відділилося близько 20 стрільців, котрі згодом через Італію потрапили до Аргентини і Австралії.⁵⁷

Близько 12 години батальйон вирушив на південь Франції через Лон-ле-Соньє, Бург, Амберьє, Ромберт, Екс-ле-Бен, Шамбрі, Ґренобль, і 2 жовтня прибув до Марселя на вантажну станцію Лар-дю-Прадо. Заночувавши першу ніч у вагонах, вранці наступного дня батальйон вишикувався в колони і помарширував бульваром Мішель. "Стрільці не знали ще, куди їх ведуть, але було зрозуміло одне, що, мабуть, видадуть советам"⁵⁸ — згадує очевидець. Коли вояки наблизилися до тюрми і побачили там через браму німецьких військовополонених, то усвідомили нараз, куди їх

хотіли помістити. На щастя, комендант в'язниці не захотів прийняти такого контингенту, оскільки стрільців Куреня не було взято в полон, а вони перейшли на бік французів добровільно, до того ж боролися проти німців на боці військ Опору.

Залишалося єдине місце, де можна було примістити п'ять сотень вояків чужинців — Іноземний Легіон. Тож капітан Вірвіль повів стрільців на бульвар Шарля, 2, де містився прийомний пункт Іноземного Легіону (Legion Etrangere). Після перевірки особистих речей Курінь було впущено на подвір'я фортеці, де українські вояки провели наступну ніч. 4 жовтня Курінь відвели на захід від м.Марсель і розквартирували в двоповерховому будинку в селі Ля-Ров. Щодня сюди приїздили французькі офіцери і забирали по 12-15 осіб для оформлення документів в Іноземний Легіон. Виглядало, що процес запису в Легіон затягнеться принаймні на місяць.

В очікуванні своєї черги стрільці вели між собою гарячі дискусії; ось як змальовує атмосферу тих днів учасник подій: "Галицькі і буковинські українці були того погляду, щоб за всяку ціну, хоч би які були труднощі, залишитися на Заході поза червоної Москви. З наддніпрянців меншість також була такого погляду та з ними офіцери Негребецький, сотники Мелешко і Поліщук. Однак велика більшість наддніпрянців почала заламуватися, що, мовляв, якби, може, зараз звідти повернутись на "родіну", то менше було б вини і був би рятунок на життя".⁵⁹

На жаль, ці дискусії не завжди закінчувалися мирно. До драстичних наслідків дійшло, зокрема, 6 жовтня, коли чотовий Боднарєнко зі своїми товаришами зробили замах на буковинського стрільця Катрюка, коли той спав. Від легкого поранення Катрюк прокинувся і вистрелив у відповідь, важко поранивши кривдника. Від отриманої рани Боднарєнко помер згодом у марсельському шпиталі. Ця револьверна перестрілка була викликана вище згаданими протиріччями, які буквально клекотили в середовищі стрільців — Боднарєнко найактивніше агітував товаришів за повернення в СРСР, Катрюк же тримався лінії "стійкого неповоротця". А.Микитенко дає своє пояснення цьому інциденту: "Причина замаху Боднарєнка на Катрюка пояснюється тим, що Боднарєнко прагнув вернутися на "родіну" і надумав чимось відзначитися, от убити націоналіста-західняка і цим змити з себе перед "родіною" провину за перебування в українському Буковинському Курені".⁶⁰

Наступного дня, 7 жовтня, у 2-й сотні були заарештовані, як співники Боднарєнка, ройовий Дисюк, стрільці Харченко, Настєнко, Шамаєв. Трьох перших помістили під варту, а Шамаєв зумів утекти і знайти притулок у французьких комуністів.

Конфлікт між "просоветчиками" і "неповоротцями" відкрито оголив антагонізм намірів різних груп вояків II батальйону. Тому 8 жовтня капітан Вірвіль вишикував Курінь і скомандував зробити крок вперед всім бажаним їхати в СРСР. Таких виявилось 116 осіб, і їх було відправлено в табір, розташований за два кілометри від села Ля-Ров. Доля розлучала колишніх побратимів по боротьбі, кожен з яких зробив свій вибір.

"Не одному покотилися сльози, бо треба було розходитися. А майже три роки були разом, стоваришувалися ще з Києва, разом лазили в небезпеці по Білорусії. Коли розходилися, то переказували різні побажання одні одним, "до скорого побачення..."⁶¹

Розлука, й справді, потривала недовго... 10 жовтня до села Ля-Ров прибула радянська делегація на чолі з підполковником Фьодоровим. Переговоривши

З французькими офіцерами, він виявив бажання побачити й українських старшин. Цього йому не вдалося зробити, але він почав самовпевнено давати поради стрільцям "щоб почали вивчати військовий советський устав та що мають не за Францію воювати, а за "Совецьку Родіну".⁶²

Результатом нового візиту Фьодорова було те, що наступного дня на збірці капітан Вірвіль оголосив, що на вимогу радянської делегації відправка українських стрільців в Іноземний Легіон припиняється, а всіх тих, хто ще залишився в Ля-Ров, буде переведено в радянський табір. Після цього всіх вояків посадили на автомашини і спрямували в зону розміщення радянської місії.

І все ж, незважаючи на потужний тиск радянської військової місії, французькі офіцери не переставали бачити в стрільцях Українського Куреня своїх товаришів по боротьбі з німецькими окупантами. Тож потай від радянських військових, французи заздалегідь виписали українським воякам посвідки про участь у французькому партизанському русі і вивантажили їх не в самому радянському таборі, а не доїжджаючи до нього. Тут вже назавжди розійшлися дороги товаришів по зброї — одні рушили до радянського табору, а звідти в страшні сталінські концтабори; більшість же стрільців, маючи на руках адреси пунктів запису в Іноземний Легіон (отримані від французьких друзів), повернулися в Марсель.

ПОХІДНИЙ ЖУРНАЛ МАЙОРА ВІКТОРА ПЕТІ

"Французькі Сили Спротиву Підокруга Д2

Кордонна Група Департаменту Ду, 2-гий Український Курінь

ПОХІДНИЙ ЖУРНАЛ

нотував майор Віктор Петі⁶⁴

Другий Український курінь в складі 30 Піхотної дивізії СС приїжджає коло 15 серпня 1944 до Франції.

25 серпня — Курінь зі своїм полком на постою у Коші у Вальдагоні.

27 серпня — Розправа з німцями в казармах у Вальдагоні. Посуваючись на схід від Вальдагону, курінь знаходить зв'язок з Ф.Ф.І. — відтинку Леклерка.

29 серпня — Постій у Перфонтен.

30 серпня — Петі перебирає команду над куренем.

31 серпня — Наказ операцій на Вальдагон — як наслідок втечі поручника Гаврилишина, що повернувся назад до Коша в Вальдагоні під претекстом забрати звідти священика, лікаря, машиністок і вбити поручника Сандула, який під час розправи з німцями залишився в Коші у Вальдагоні.

Відкликання наказу капітаном Шевріє. До одної сотні, одначе, відкликання наказу не доходить. Ця сотня, підходячи на позицію, атакує несподівано німецький відділ, вбиває вісім німців (в цьому числі капітана, шістьох

Зразок посвідчення, яке отримували українські стрільці після розформування 2-го Українського Батальйону.⁶³

Віктор Петі, командир 2-го
Українського Батальйону

підстаршин і шофера), здобуває дві автомашини Татра і один сід-кар. Одна Татра й багато сід-карів знищені, залишаються на побоевищі.

Здобуто різну зброю й амуніцію. На вбитому капітані Тео Фішбах знайдено рапорт про відхід 2-го Українського Куреня й доказ зради поручника Гаврилишина, а також наказ походу для 2-го московського полку.

4 вересня — Наскок одної чоти українців на роздоріжжі Ля Мен Ст. Горгон. Три німецькі вози, що їхали до Понтарліє, знищено, а залогу вбито. Кінцева кооперація з легкими французькими частинами.

5 вересня — Здобуття Понтарліє. Одна сотня українців у сполученні з батальйоном Валянтена з 3-го полку альпійських стрільців. — Один вбитий, два ранені. Захоплено багато полонених (Майор Петі — поручник Федорів).

Бій у Шо-ле-Пассаван.

Дві сотні українців атакують німецькі панцерники. Шість українців вбитих. Один вбитий француз (сержант Без з Перфонтен).

6 вересня — Наступаючи з Валььон під наказами полковника Гіллебо з 4-го полку 11, курінь здобуває Дамблен. — Один вбитий від гарматного стрільна.

10 вересня — Здобуття місцевості Г'у.

Ударна патруля, зложена з 5 чоловік (з яких три будуть ранені і один вбитий), проти танків. Взято в полон кілька німців.

11 вересня — Стежа до Гран-Буа. Доброволець, цивільний провідник Морель з Мошан, ранений. Запеклий бій одної сотні, перекиненої опісля до Гран-Буа.

Ніч з 11 на 12 вересня — сім українців і один ФФІ Мажжі ранені гарматним вистрілом.

13 вересня — Наказ відтяти дорогу на північ від Пон-де-Руаде.

Один км. на північ від цього міста для підтримки наступу з півдня. Одна сотня стрільців, команда куреня й третя сотня (Федорова) попадають в оточення внаслідок німецького протинаступу з флангу з поляни, протинаступу з панцирною зброєю, що відтяв ці частини від решти куреня.

Ще на самому початку французька гармата 57, що мала нас супроводжувати, наскочила на 3 німецькі міни, дві наступні 57 не змогли через це піти вперед і таким чином згадані вище одиниці відтяті від зв'язку з Мошан.

Поручник Паолі вбитий, один українець ранений — в намаганні знайти цей зв'язок.

Наші одиниці оточені ворогом в частині лісу, що граничить з роздоріжжям біля ферми Монтпурон.

Німецькі танки патрулюють довкола наших позицій.

Німці копають свої становища довкола нас, особливо вночі.

14 вересня — Вириваємось з оточення. Відступ на Мошан-Нефшатель.

15 вересня — Дамблен (стан на 15 вересня 1944).

10 українців убитих. 2 французи убиті.

11 українців ранених. 2 французи ранені.

Курінь відходить на відпочинок до Епенуа, чекаючи на своє влучення в Чужинецьку Легію.

Майор Віктор Петі перенесений до Штабу Підокруги Ф.Ф.І. — Д 2, де виконує обов'язки Шефа 3-го Бюра.

Віктор ПЕТІ".

ІНОЗЕМНИЙ ЛЕГІОН

Ще по дорозі в Марсель українських вояків перестривали польські вербувальники, пропонуючи вступити до їх легіону, але на цю пропозицію ніхто з українських стрільців не пристав. Натомість близько 350 вояків колишнього Буковинського Куреня зголосилися добровольцями у французький Іноземний Легіон, служба в якому регламентувалася двох- і п'ятирічними контрактами. Більшість українців хотіли підписати контракт на 2 роки служби, але це вдалося лише кільком з них, бо для французької сторони оптимальний термін служби в колоніальних військах складав 5 років.

21 жовтня 1944 р. перша група українських вояків — членів Іноземного Легіону була обмундирована і американським судном відправлена в Алжир в м.Сіді-бел-Аблес (через Орнан). Крім легіонерів, на цьому судні розміщувалася тисяча німецьких полонених, котрі через країни Магрибу направлялися в Америку, як емігранти. Дехто з українських стрільців, вважаючи, що "в Америці таки краще",⁶⁵ спробували зав'язати контакти з супроводжуючою американською групою, однак французький капітан, довідавшись про це, "нагадав" за допомогою випробуваних засобів про підписаний стрільцями п'ятирічний контракт.

У Сіді-бел-Абесі навоприбулих знову піддали ґрунтовній перевірці. "Наново перепис, звідки ми прийшли. В слідуєчому відділі по кілька разів питали нас те саме, та до того ж робили обшук за малою зброєю".⁶⁶ Та невдовзі всі клопоти закінчилися, і військове життя увійшло в свою звичну колію.

Служба в Іноземному Легіоні не була важкою принаймні для колишніх членів Куреня, котрі мали за собою роки важкої німецької муштри. Щодня відбували військові вправи, вивчали французьку мову тощо. Через три місяці кожен легіонер отримав по п'ять тисяч франків, як премію за п'ятирічну службу. Пригоди, що траплялися з українськими вояками, мали найчастіше політичне підґрунтя. Одного разу легіонери-росіяни нажалілися командуванню Легіону на українських вояків за те, що в своїй пісні "Чуєш, сурми грають!" вони співають: "Знищимо криваво Москву та Варшаву!" Траплялися випадки дезертирства. Так, колишній лейтенант Нарадько втік у Марокко, а звідти в США, натомість лейтенант Кузініченко повернувся в СРСР.

В березні 1945 року багато стрільців-легіонерів, а серед них і сотник Мелешко, записалося добровольцями на фронт у кавалерійський полк, який вів тоді бої з німцями біля Карлсруе. В цих боях українські стрільці були розкидані між різними частинами і не склали навіть малого окремого підрозділу.

Цікаво, що в Марселі фронтовики зустріли тих своїх товаришів, котрі ще в жовтні 1944 р. хотіли виїхати в СРСР. Як іронічно зауважує О.Білак: "Виглядає, що для советів цікавіше було брати тих на "родіну", що не хотіли їхати, а ті що хотіли, не були для них цікаві..."⁶⁷

Українські стрільці в Іноземному Леґіоні. Сидять: В.Соловій, А.Закричинський, Л.Шулик, М.Куцак, П.Решетюк. Стоять: А.Палюга, Д.Щербань, Ю.Щербань, А.Микитенко, М.Боднарюк. Марсель, 1945 р.

У боях проти німців багато українських вояків загинуло, їх поховано в братських могилах разом з французькими вояками. Ті, хто залишилися живими після кривавих боїв, пізніше подалися до Індокитаю. Проте і в Іноземному Леґіоні для українців настали важкі часи. В рамках обміну військовополоненими "рука Москви" і з Алжиру намагалася витягнути якомога більше українських вояків в СРСР. Тому що від перебіжчиків советам були відомі імена українських стрільців — членів Буковинського Куреня, такі випадки були досить частими.

Інша частина українських вояків, котра при вступі до Іноземного Леґіону підписала контракт на два роки, залишилася у Франції і влилася в робочу групу, яка називалася "Groupement d'infanterie 215me Compagnie". З українців сюди входили Андрій Андрієць, Михайло Боднарюк, Анатолій Закричинський, Григорій Козак, Михайло Куцак, Андрій Микитенко, Антоній Палюга, Павло Решетюк, Василь Соловій, Дмитро і Юрій Щербані, Левко Шулік, Никифор Ясінський. Серед тринадцяти українських вояків були представники всіх сотень колишнього Буковинського Куреня; вони так себе і називали "малий Курінь". Доля цих стрільців уклалася відносно благополучно — їм вдалося змінити свої імена та національність у списках леґіонерів, і вони стали недоступними для радянських людоловів.

Спочатку цю сотню, до якої, окрім українців, належали також юґослави та італійці, розмістили в околиці Марселя Аляш-ля-Понш, а 28 січня 1945 року перевели в містечко Лестакю на вулицю Гранд у будинок колишнього італійського консульства. Командували сотнею французькі офіцери. Основна робота групи полягала в конвоюванні військовополонених німців. В українців склалися добрі стосунки з полоненими. "Українці до них ніколи злобно не відносилися, до того ж часто подавали в німецькій мові команду, і вони тішилися, як їх проводили українці. Тоді, коли італійці на них покрикували та часом пробували і познуцатися,"⁶⁸ — згадує один з українських стрільців.

Після закінчення війни, 10 вересня 1945 року французьке командування оголосило про демобілізацію сотні в тижневий термін. Після довгих років боротьби, після болісних українсько-німецько-французьких структурних трансформацій все звелось нанівець. Попереду були невідомість і важкі роки поневірянь у чужій державі, серед чужих порядків і звичаїв.

СПИСОК УЧАСНИКІВ 115, 118 (1942-44), 62, 63 (1944) БАТАЛЬЙОНІВ, 2-ГО УКР. КУРЕНЯ ІМ. Т.ШЕВЧЕНКА (1944) ФРАНЦУЗЬКОГО РЕЗИСТАНСУ

(За даними ОРЕСТА БІЛАКА;⁶⁹ стрільці і старшини 2-ї сотні 115-го батальйону виділені позначкою (2) за даними АНДРІЯ МИКИТЕНКА;⁷⁰ * відзначено імена стрільців, доданих авторами).

1. Дмитренко, майор.
2. Смовський, майор.
3. Шудра Іван, майор.
4. Винницький Осип, сотник.
5. Залєвський, сотник.
6. Зарічанський Іван, сотник (2).
7. Захвалинський Петро, сотник.
8. Кравець, сотник.

9. Негребецький, сотник.
10. Некрасов, сотник.
11. Архипенко, поручник *.
12. Біленко, поручник.
13. Білик, поручник.
14. Вельгаш, поручник (2).
15. Васюра, поручник.
16. Гаврилишин, поручник.
17. Громов, поручник (2).
18. Демидюк, поручник.
19. Думенко, поручник.
20. Захаров, поручник.
21. Зінчук, поручник.
22. Іваницький, поручник.
23. Кибич Архип, поручник.
24. Кузіненко, поручник.
25. Лисенко, поручник (2), убитий 19.07.1943 р.
26. Лукашевич, поручник, загинув біля Слоніма *.
27. Мелешко, поручник.
28. Меркулов, поручник.
29. Нарадько, поручник.
30. Остапенко, поручник (2).
31. Павлюк, поручник.
32. Пасічник, поручник (2).
33. Петричук Василь, поручник, ("Іскра"), загинув в лютому 1942 р. біля села Хабино.
34. Пиндуляк Созонтій, поручник.
35. Поліщук, поручник (2).
36. Ришитов, поручник.
37. Сандула, поручник.
38. Скрипниченко, поручник.
39. Федорів Лука, поручник.
40. Франчук, поручник.
41. Якубовський Ярема, поручник.
42. Яловий, поручник.
43. Боднаренко, бунчужний.
44. Дашківський, бунчужний (2).
45. Пелех, бунчужний.
46. Рудик, бунчужний.
47. Слижук Іван, бунчужний.
48. Стрілецький, бунчужний.
49. Антонюк Прокіп, чотовий.

50. Бажан Василь, чотовий, загинув 22.06.1944 р.
51. Балицький, чотовий.
52. Боднаренко, чотовий.
53. Закричинський Анатолій, чотовий.
54. Захаров, чотовий.
55. Ілашкевич, чотовий.
56. Ільницький, чотовий (2).
57. Кантор, чотовий.
58. Кміт, чотовий.
59. Лакуста Григорій, чотовий.
60. Логвинюк, чотовий.
61. Марченко А., чотовий.
62. Марчук Захарій, чотовий (2), загинув поблизу Слоніма 04.04.1944 р.
63. Миронюк Іван, чотовий, загинув 1944 р.
64. Паньків, чотовий.
65. Петричук Іван, чотовий.
66. Пімкін Іван, чотовий (2).
67. Рак, чотовий.
68. Селех, чотовий.
69. Сербин Іван, чотовий.
70. Славутенко, чотовий.
71. Унгурян, чотовий, загинув в с.Постави біля Вільно.
72. Якимчук, чотовий.
73. Аврам Володимир, ройовий (2).
74. Бручковський Олексій, ройовий, згодом служив в Іноземному Легіоні.
75. Вепрюк, ройовий.
76. Войчук Іван, ройовий (2).
77. Волошинюк Григорій, ройовий (2), згодом служив у Іноземному Легіоні.
78. Волошинюк Михайло, ройовий.
79. Гаврилишин Володимир, ройовий, загинув у Білорусії *.
80. Герасимюк, ройовий.
81. Гладій Михайло, ройовий, (2).
82. Гусаров, ройовий, жид, (2).
83. Дисюк, ройовий (2), поїхав на "родіну".
84. Дмитренко, ройовий.
85. Заволокін, ройовий (2), поїхав на "родіну".
86. Заліско, ройовий.
87. Засанський, ройовий (2).
88. Зубров, ройовий, жид.
89. Ісопчук Степан, ройовий (2).
90. Катрюк Володимир, ройовий.

91. Кибич Василь, ройовий.
92. Кириляк Іван, ройовий.
93. Касіян Лук'ян, ройовий.
94. Клим Дмитро, ройовий.
95. Ковалюк, ройовий (2).
96. Козицький, ройовий.
97. Козловський, ройовий.
98. Копчук, ройовий.
99. Космач, ройовий.
100. Кравченко, ройовий.
101. Кравчук, ройовий (2).
102. Кримський Михайло, ройовий (2).
103. Линник, ройовий (2), утік у більшовицькі партизани.
104. Лукинюк Іван, ройовий (2).
105. Лукинюк Микола, ройовий.
106. Лукович Осип, ройовий, загинув в січні 1943 р., похований в Слонімі.
107. Мусієнко, ройовий.
108. Начовний, ройовий.
109. Ощипко, ройовий.
110. Паламаренко, ройовий.
111. Петренко, ройовий.
112. Польовий, ройовий.
113. Пригула Павло, ройовий (2), загинув в бою з німцями 05.09.1944 р.
114. Пушкін, ройовий.
115. Решетюк, ройовий.
116. Сандул, ройовий.
117. Сахаров, ройовий.
118. Семака Іван, ройовий *.
119. Терендій, ройовий.
120. Титинюк Олексій, ройовий.
121. Токар Михайло, ройовий.
122. Харченко, ройовий.
123. Хомин, ройовий.
124. Черниш Володимир, ройовий (2).
125. Щербань Дмитро, ройовий (2).
126. Щербань Юрій, ройовий (2), згодом служив в Іноземному Леґіоні.
127. Юрченко, ройовий.
128. Ярош, ройовий.
- ...
129. Авраменко, стрілець.
130. Андрієць Андрій, стрілець.

131. Андріюца, стрілець.
132. Андрушко, стрілець.
133. Антохій, стрілець.
134. Аршенчук, стрілець.
135. Багрієнко, стрілець.
136. Баран, стрілець.
137. Барвінок, стрілець.
138. Барнич, стрілець.
139. Бащенко, стрілець.
140. Бегметюк, стрілець.
141. Безкоровайний, стрілець.
142. Безушко, стрілець.
143. Бербінцов, стрілець (2), поїхав на "родіну".
144. Береза, стрілець.
145. Білак Орест, стрілець (2).
146. Біленчук, стрілець *.
147. Білецький, стрілець.
148. Білий, стрілець.
149. Білоус, стрілець.
150. Більцан, стрілець (2).
151. Блавацький, стрілець.
152. Близнюк, стрілець.
153. Богданов, стрілець.
154. Богданюк Петро, стрілець *.
155. Боднар Іван, стрілець, загинув в бою з німцями 05.09.1944 р.
156. Боднаренко, стрілець.
157. Боднарюк І., стрілець.
158. Боднарюк Михайло, стрілець (2), згодом служив у Іноземному Легіоні.
159. Бойко, стрілець.
160. Борщак, стрілець.
161. Брик, стрілець.
162. Бродій Іван, стрілець *.
163. Бужора, стрілець.
164. Бублик, стрілець (2).
165. Бурлик, стрілець.
166. Вакарчук, стрілець.
167. Василенко Іван, стрілець (2), убитий 19.07.1943 р.
168. Веретюк, стрілець.
169. Виноград, стрілець (2), убитий 19.07.1943 р.
170. Власенко, стрілець.
171. Вовк, стрілець.

172. Волицький, стрілець (2).
173. Волков, стрілець.
174. Гавриленко, стрілець.
175. Гавриш Антон, стрілець *.
176. Гайдар, стрілець,
177. Галушко, стрілець.
178. Гатак, стрілець, загинув в бою з поляками в січні 1944 р.
179. Гаюк, стрілець.
180. Герасимюк, стрілець, загинув в бою з поляками в січні 1944 р.
181. Гільчук Григорій, стрілець.
182. Гірняк, стрілець.
183. Гладун, стрілець.
184. Гніт, стрілець.
185. Головатенко, стрілець (2).
186. Головко, стрілець.
187. Гончар, стрілець.
188. Горбатий, стрілець.
189. Гошняк Петро, стрілець, загинув в бою з німцями 05.09.1944 р.
190. Грабовський, стрілець.
191. Грибинюк, стрілець, загинув в бою з поляками в січні 1944 р.
192. Григоренко, стрілець.
193. Гриненко, стрілець.
194. Гринчишин, стрілець.
195. Гриценко, стрілець.
196. Гришко, стрілець.
197. Грищенко, стрілець.
198. Гук, стрілець.
199. Гуменний, стрілець (2), убитий 19.07.1943 р.
200. Давід, стрілець, жид.
201. Данилів, стрілець.
202. Данко Дмитро, стрілець.
203. Данко Іван, стрілець, загинув в Білорусії.
204. Дарійцьо, стрілець.
205. Дворак, стрілець.
206. Дебрин, стрілець.
207. Демидюк Семен, стрілець.
208. Дем'янчук, стрілець.
209. Дерев'янка, стрілець.
210. Деркач, стрілець.
211. Діденко І., стрілець (2), згодом служив в Іноземному Легіоні.
212. Дідик, стрілець.

213. Дмитренко, стрілець (2).
214. Дмитрів, стрілець.
215. Дніпровий, стрілець.
216. Добрінець, стрілець.
217. Долянський, стрілець.
218. Дорошенко, стрілець.
219. Драч, стрілець (2).
220. Дрозд, стрілець.
221. Дубчак, стрілець.
222. Дудченко, стрілець.
223. Дупелич, стрілець.
224. Дутка, стрілець.
225. Дякуй, стрілець.
226. Дяченко, стрілець.
227. Жеребецький, стрілець.
228. Зав'ялець, стрілець.
229. Задорожний, стрілець.
230. Загородний, стрілець.
231. Зайдель, стрілець, жид.
232. Зайченко, стрілець.
233. Закричинський Анатолій, стрілець, згодом служив в Іноземному Легіоні.
234. Заремба, стрілець.
235. Зарічанський Петро, стрілець.
236. Захарченко, стрілець (2), утік у більшовицькі партизани 19.07.1943 р.
237. Зрайченко, стрілець (2).
238. Зубков, стрілець.
239. Зубковський, стрілець.
240. Іванків, стрілець.
241. Іванов, стрілець.
242. Іванченко, стрілець.
243. Івасенко, стрілець.
244. Іващенко, стрілець (2).
245. Ілющенко, стрілець.
246. Іщенко, стрілець.
247. Іщук, стрілець.
248. Кабаков, стрілець.
249. Каберлюк, стрілець.
250. Кагамлик, стрілець (2), убитий 19.07.1943 р.
251. Калинчук Микола, стрілець.
252. Калинчук, стрілець.
253. Калініченко, стрілець.

254. Калюжний, стрілець.
255. Капустенко, стрілець.
256. Карпенко, стрілець (2), поїхав на "родіну".
257. Квасниця, стрілець.
258. Кириляк Степан, стрілець (2), поїхав на "родіну".
259. Кисилиця, стрілець.
260. Кишеня, стрілець.
261. Кіндер, стрілець.
262. Кішко, стрілець.
263. Клим Дмитро, стрілець.
264. Клименко, стрілець.
265. Коваленко, стрілець.
266. Ковальський, стрілець.
267. Ковтун, стрілець (2), поїхав на "родіну".
268. Когут, стрілець.
269. Козак Григорій, стрілець (2).
270. Козак Іван, стрілець.
271. Козанчин, стрілець.
272. Козачок, стрілець (2).
273. Козачук Іван, стрілець.
274. Козачук Петро, стрілець *.
275. Козицький П., стрілець.
276. Колодій, стрілець.
277. Колода, стрілець.
278. Колотило, стрілець.
279. Конрад, стрілець.
280. Копрічко, стрілець.
281. Копчук, стрілець.
282. Косенко, стрілець.
283. Костюк, стрілець.
284. Кравчук, стрілець (2).
285. Кратенко, стрілець.
286. Крижанівський, стрілець.
287. Крицький Григорій, стрілець.
288. Кузик, стрілець.
289. Кульчицький, стрілець.
290. Курка, стрілець.
291. Кушнір Іван, стрілець.
292. Кушта, стрілець.
293. Куцак Михайло, стрілець, згодом служив в Іноземному Легіоні.
294. Лавретій, стрілець.

295. Лаврінок, стрілець.
296. Лазоряк Петро, стрілець.
297. Лазоряк Юрій, стрілець, загинув у Хабині.
298. Ланга, стрілець (2), загинув.
299. Лебідь, стрілець.
300. Лисенко, стрілець.
301. Литвин, стрілець.
302. Литвиненко, стрілець.
303. Ліщинський, стрілець.
304. Лобода, стрілець.
305. Логвин, стрілець.
306. Лозинський Броніслав, стрілець, загинув в бою з німцями 05.09.1944 р.
307. Лужицький, стрілець.
308. Лужник, стрілець.
309. Любар, стрілець.
310. Лютик, стрілець.
311. Мазур, стрілець.
312. Мазурик, стрілець.
313. Максименко, стрілець.
314. Маланюк, стрілець.
315. Малашич, стрілець.
316. Марченко Федір, стрілець (2), загинув 10.09.1944 р.
317. Масейко, стрілець.
318. Масний, стрілець.
319. Матвієнко, стрілець.
320. Матвіїв Осип, стрілець, загинув 10.09.1944 р.
321. Матис, стрілець.
322. Мацетурка, стрілець *.
323. Мацибурка, стрілець.
324. Мацкула, стрілець.
325. Мачишин, стрілець.
326. Мащенко, стрілець (2).
327. Меленко, стрілець (2).
328. Мельник, стрілець.
329. Мельниченко, стрілець (2), убитий 04.04.1944 р.
330. Мельничук, стрілець.
331. Микитенко Андрій, стрілець (2), згодом служив в Іноземному Легіоні.
332. Микитюк Василь, стрілець, загинув у Білорусії.
333. Миколенко Павло, стрілець (2).
334. Михальчук, стрілець.
335. Могила, стрілець.

336. Мозенко Семен, стрілець, загинув в бою з німцями 05.09.1944 р.
337. Мозіль, стрілець.
338. Музика, стрілець.
339. Мусієнко, стрілець.
340. Наболотний, стрілець.
341. Накривка, стрілець.
342. Наливайко, стрілець.
343. Настенко, стрілець.
344. Негребецький Петро, стрілець.
345. Негребецький Ростислав, стрілець.
346. Нечай, стрілець.
347. Нижник, стрілець (2).
348. Новак, стрілець.
349. Олексієнко, стрілець.
350. Олексюк, стрілець.
351. Олійник, стрілець.
352. Онопрієнко, стрілець (2), поїхав на "родіну".
353. Осадчук, стрілець.
354. Остапенко, стрілець.
355. Остапчук, стрілець.
356. Охріменко, стрілець.
357. Очеретяний, стрілець, загинув в січні 1944 р.
358. Ощепко Василь, стрілець (2), схоплений радянськими військовими в Марселі в 1945 р.
359. Павленко, стрілець.
360. Павлик Михайло, стрілець (2), вбитий в бою з німцями 05.09.1944 р.
361. Павлов, стрілець.
362. Паламарчук Олекса, стрілець (2).
363. Палюга Антоній, стрілець, згодом служив в Іноземному Легіоні.
364. Панасійчук, стрілець.
365. Панкевич, стрілець.
366. Панченко, стрілець, загинув в бою з поляками в січні 1944 р.
367. Пархоменко Микола, стрілець (2), поїхав на "родіну".
368. Пасічник, стрілець.
369. Паушак, стрілець.
370. Пашуцький, стрілець (2), убитий 19.07.1943 р.
371. Петров, стрілець
372. Петровський, стрілець.
373. Пилипенко, стрілець.
374. Пилипюк Іван, стрілець.
375. Писарчук, стрілець.
376. Писарюк, стрілець.

377. Піджаристий, стрілець.
378. Пільгун, стрілець.
379. Піченко, стрілець.
380. Піщай, стрілець.
381. Плевако, стрілець.
382. Повар, стрілець (2).
383. Погорицький, стрілець.
384. Поломаренко, стрілець.
385. Полянчук, стрілець.
386. Польовий, стрілець.
387. Пономаренко, стрілець.
388. Поповд стрілець.
389. Попович, стрілець.
390. Потапенко, стрілець.
391. Пришляк, стрілець.
392. Прокопенко, стрілець.
393. Прокопович Василь, стрілець.
394. Проскуренко, стрілець.
395. Проценко, стрілець.
396. Процюк, стрілець.
397. Рагус, стрілець (2).
398. Рак, стрілець.
399. Ратуш, стрілець.
400. Ревкевич, стрілець.
401. Резнік, стрілець.
402. Решетило, стрілець.
403. Решетюк Павло, стрілець, згодом служив в Іноземному Леґіоні.
404. Рибак, стрілець (2).
405. Рибчук Михайло, стрілець.
406. Рижій, стрілець (2).
407. Різун, стрілець.
408. Руденко, стрілець, загинув в бою з поляками в січні 1944 р.
409. Рудик, стрілець.
410. Руцький, стрілець *.
411. Рябий, стрілець.
412. Савула, стрілець.
413. Савченко, стрілець.
414. Савчук Микола, стрілець *.
415. Сандуляк, стрілець.
416. Свідзінський, стрілець.
417. Свобода, стрілець.

418. Северин Степан, стрілець, в 1944 р. перейшов в УПА.
419. Семака Михайло, стрілець, загинув в бою з поляками в січні 1944 р. *
420. Семеген Іван, стрілець (2).
421. Семеген Петро, стрілець (2).
422. Семенчук, стрілець.
423. Сенишин, стрілець.
424. Середа, стрілець (2).
425. Серьодкін, стрілець.
426. Сивчин, стрілець.
427. Сидоренко Микола, стрілець, загинув в бою з німцями 05.09.1944 р. *
428. Сиротенко Прокіп, стрілець (2), убитий 19.07.1943 р.
429. Сиротюк, стрілець.
430. Сисин, стрілець. 431. Сіряк, стрілець.
432. Скрипчук, стрілець.
433. Славутенко, стрілець.
434. Слободян, стрілець.
435. Словський Євзебій, стрілець *.
436. Смолянський, стрілець (2).
437. Соловій Василь, стрілець, згодом служив в Іноземному Легіоні.
438. Солоха, стрілець.
439. Сорока, стрілець.
440. Сосновський Петро, стрілець (2), санітар.
441. Співак, стрілець.
442. Стадник, стрілець (2).
443. Станко, стрілець.
444. Стасюк, стрілець.
445. Степовий, стрілець.
446. Степура, стрілець.
447. Стефанчук, стрілець.
448. Стеценко, стрілець.
449. Стороженко, стрілець.
450. Стрільченко, стрілець, загинув у Хабині.
451. Стриж, стрілець.
452. Сударенко, стрілець (2).
453. Таран, стрілець.
454. Татаренко, стрілець.
455. Татарин, стрілець.
456. Тащук, стрілець *.
457. Тащук, стрілець *.
458. Темечко, стрілець.
459. Тершак Андрій, стрілець, в 1944 перейшов в УПА.

460. Тищенко, стрілець.
461. Ткач, стрілець *.
462. Ткачук, стрілець *.
463. Тищенко, стрілець.
464. Трохименко, стрілець (2).
465. Уршитчук, стрілець *.
466. Ус, стрілець (2).
467. Філіпенко, стрілець.
468. Філоненко, стрілець (2).
469. Філіпов, стрілець.
470. Усатюк, стрілець.
471. Харитоненко, стрілець.
472. Харченко, стрілець (2), поїхав на "родіну".
473. Хитрак, стрілець.
474. Хопрічко, стрілець (2).
475. Хохлач Іван, стрілець.
476. Хміль, стрілець.
477. Цюник, стрілець.
478. Черевайко, стрілець.
479. Чередниченко, стрілець (2), поїхав на "родіну".
480. Черепаха, стрілець.
481. Черниця, стрілець.
482. Чиж, стрілець.
483. Чижик, стрілець, загинув в с.Мала Воля, Білорусія, в жовтні 1942 р.
484. Чипіль, стрілець.
485. Чміль, стрілець (2), поїхав на "родіну".
486. Черногуз Іван, стрілець (2).
487. Шамаєв, стрілець (2), поїхав на "родіну".
488. Шваров, стрілець (2).
489. Швейка Юрій, стрілець.
490. Швець, стрілець, жид.
491. Шевчук, стрілець.
492. Шеремета, стрілець.
493. Шпак, стрілець.
494. Шпанюк, стрілець.
495. Шулик Левко, стрілець.
496. Шутак, стрілець.
497. Шухевич, стрілець.
498. Щаденко, стрілець (2).
499. Щербак, стрілець *.
500. Щербак, стрілець *.

501. Щербак, стрілець *.
502. Щербань Дмитро, стрілець, згодом служив в Іноземному Легіоні.
503. Щербань Семен, стрілець.
504. Щербина, стрілець, загинув в бою з поляками в січні 1944 р.
505. Юращук, стрілець *.
506. Юращук, стрілець, загинув в бою з поляками в січні 1944 р. *
507. Юревич Олександр, стрілець, загинув 10.09.1944 р.
508. Юрчишин, стрілець.
509. Якимчук, стрілець.
510. Яценко, стрілець (2), убитий 19.07.1943 р.
511. Ясінський Никифор, стрілець.
512. Яшин, стрілець.
...
513. Дебрин Мунця.
514. Зибачинська Марта.
515. Павлюк Параска.
516. Петричук Маруся.
517. Семака Аксенія.
518. Сербин, лікарка з Києва, дійшла до Слоніма.

[1] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.6.

[2] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.12.

[3] Там само, арк.18.

[4] Народний письменник Білорусії Василь Биков писав:

"Спонтанна у багатьох відношеннях боротьба білорусів проти німецьких загарбників була використана більшовиками у політичних цілях. Партизанський рух з самого початку інспірувався і контролювався партійними органами, засланими з-за лінії фронту чекістськими кадрами, які продовжили свою звичну довоєнну діяльність. Білорусія в цій війні опинилася між вогнем і полум'ям: з одного боку, жорстокістю окупаційної влади, з іншого — не меншою жорстокістю "народних месників по відношенню до всіх, хто не з ними. Національна воля білорусів до власного самовизначення, так само, як і до самовираження до уваги не бралася; війна з обох боків велася безжальними методами середньовіччя без всякого милосердя до мирних жителів.

Кожен теракт чи акт саботажа коштував білорусам сотні і тисячі життів заложників — ні в чому невинних людей, котрі не могли взяти до рук зброю і на правах мирних обивателів жили в населених пунктах. Сотні білоруських сіл були знищені руками німців лише тому, що їх знищення було спровоковане партизанами".

[5] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр. 1., арк.7.

[6] *Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной Войны (июнь 1941 — июль 1944). Документы и материалы.* — Минск, 1967. — Т.1. — С.390.

[7] Там само.

[8] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.11.

[9] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.98.

[10] Там само, арк.99.

[11] Там само, арк.12.

[12] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.29.

[13] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.32.

[14] Там само, арк.99.

[15] Там само, арк.99.

[16] Там само, арк.42.

[17] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.15.

[18] Там само, арк.32.

- [19] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.101.
[20] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.36.
[21] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.57.
[22] Там само.
[23] Там само, арк. 58.
[24] Там само, арк.62.
[25] Там само, арк.64.
[26] Там само, арк.49.
[27] Там само, арк.49.
[28] Там само, арк.50.
[29] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.38.
[30] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.102.
[31] Автори висловлюють щирю подяку п.Мар'яні Довганюк за допомогу в опрацюванні французькомовних джерел.
[32] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.39.
[33] Там само.
[34] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.70.
[35] Там само.
[36] Архів УНДЧ, ф.1, оп.1, спр.1, арк.6.
[37] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.70.
[38] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.21.
[39] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.73.
[40] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.40.
[41] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.74-75.
[42] Там само, арк.102.
[43] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.40.
[44] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.77.
[45] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.103.
[46] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.42.
[47] Архів УНДЧ, ф.1, спр.1, арк.6.
[48] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.103.
[49] Цит. за: Небелюк Н. *Під чужими прапорами*. — Париж — Ліон, 1951. — С.189.
[50] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.82.
[51] Архів УНДЧ, ф.1, спр.1, арк.6-7.
[52] Цит. за: Небелюк Н. *Під чужими прапорами*. — Париж — Ліон, 1951. — С.191-192.
[53] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.84.
[54] Там само, арк.84-85.
[55] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.85.
[56] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.44.
[57] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.87.
[58] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.44.
[59] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.45.
[60] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.46.
[61] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, стр.1, арк.88.
[62] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.47.
[63] "Ф.В.С.

1-ий полк Франш-Конте,

4-ий батальйон

Посвідчення

Вояк Орест Білак увійшов до складу Французьких Визвольних Сил 26 серпня 1944 р. і брав участь до сьогодні в боях проти німецьких збройних сил.

Марсель, 10 жовтня 1944 р.

Шеф батальйону Вірвіль

Командуючий 4-м батальйоном (підпис)". (*переклад з французької*)

[64] Подається за книгою Мирослава Небелюка *"Під чужими прапорами"*, Париж — Ліон, 1951, с.188-192 зі збереженням правопису першого видання. М.Небелюк супроводив свою публікацію такою приміткою:

"Архівар Куреня ім.Т. Шевченка, п.Матис, ввічливо доставив мені для використання "Похідний журнал Куреня", ведений майором Віктором Петі.

Журнал ділиться на дві частини. Перша частина — це коротке резюме журналу, а друга — подрібна хроніка Куреня від його переходу в ліс до відпочинку в Епенуа. Понижче даємо в перекладі з французької мови першу частину (коротке резюме) цього журналу. Другої частини з певних, від нас незалежних причин, на жаль, не можемо подати".

[65] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1, арк.91.

[66] Там само.

[67] Там само, арк.94.

[68] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1, арк.49.

[69] Архів УНДЧ, ф. О.Білака, спр.1.

[70] Архів УНДЧ, ф. А.Микитенка, спр.1.